

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШІНСЬКОГО»

Ковтун Олена Віталіївна

УДК 378 + 371.134 +656.7 + 811

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Одеса 2013

Дисертацією є рукописом.

Робота виконана в Державному закладі «Національному авіаційному університету імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант:

доктор педагогічних наук, професор,
директор департаменту освіти і науки
БОГ УШ А.О.О. Маслов-Вино, В.
Державний заклад «Національний авіаційний університет імені К. Д. Ушинського», завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
ПЕНТИЛЮК Марія Іванівна,
Херсонський державний університет,
завідувач кафедри мовознавства

доктор педагогічних наук, професор
КАРАМАН Станіслав Олександрович,
Київський університет імені Б. Д. Грінченка,
завідувач кафедри української мови
і методики навчання

доктор педагогічних наук, професор
БАРАНОВСЬКА Лілія Володимирівна,
Національний авіаційний університет,
професор кафедри педагогіки та психології
професійної освіти

Захист відбудеться «25» березня 2013 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д41.053.01 при Державному закладі «Національному авіаційному університету імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

У дисертаційно-мовній опублікованій у бібліотечі Державного закладу «Національному авіаційному університету імені К. Д. Ушинського» національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського за адресою: 65070, м. Одеса, вул. Старофортефрашківська, 36.

Автореферат розподілений 20 лютого 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах соціально-економічних реформ, що відбуваються в сучасному суспільстві, виникає потреба у формуванні різнобічно розвинених, компетентних фахівців, що володіють високим рівнем професійного мовлення, здатних виявляти професіоналізм у ділових ситуаціях спілкування, бути конкурентоздатними. Ідеї розвитку професійного і мовленнєвого потенціалу людини зафіксовано в низці державних документів, зокрема в Конституції України, Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки, Загальноєвропейській рекомендації з мовної освіти, Болонській декларації «Про європейський простір вищої освіти» й інших законодавчих актах. Вони могли, зазначені в цих документах, набувають особливої актуальності щодо професійної підготовки у ВНЗ майбутніх авіаторів, оскільки професійна діяльність цих фахівців характеризується мінливістю, швидкоплинністю й непередбачуваністю ситуацій, що виникають у виробничих процесах.

Одним із провідних напрямів професійної діяльності авіаційних фахівців є професійна комунікація, яка розглядається як компонент їхньої професійної надійності. У документі Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) «Керівництво із запровадження вимог ІКАО щодо мовної відповідності» зазначено одну з головних причин авіаційних подій упродовж останніх років – людський чинник, що вимагає посилення уваги до комунікації як одного з його елементів. Згідно зі статистичними даними, майже 80 відсотків авіаційних інцидентів на міжнародних повітряних трасах так чи так пов'язані з неадекватною комунікативно-мовленнєвою взаємодією авіаційних операторів (авіадиспетчерів і пілотів).

Оскільки безпека в авіації безпосередньо залежить від якісної мовленнєвої взаємодії льотного складу та диспетчерів з управлінням повітряним рухом (УПР), питання комунікації в авіації і професійне мовлення авіаторів є предметом пильного розгляду не тільки науковців та авіаційних операторів-практиків, але й світових авіаційних організацій (ІКАО, Євроконтроль, SAFA та ін.). Низка нормативних документів цих установ безпосередньо пов'язана з організацією комунікації в режимі «повітря – земля».

Вимоги до професійного мовлення авіаційних операторів дискутувалися у працях Б. Алякринського, В. Колосова, А. Пчелінова, В. Цвєткова. Лінгвістичні особливості авіаційного дискурсу досліджували О. Акімова, Д. Бродент, М. Бондарчук, Дж. Каргіс, П. Корчмений, І. Лушкіна, Т. Мальковська, Х. Савін, М. Солонішкіна, В. Спіт, Ф. Фрік та ін. Психологічні особливості професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів були предметом уваги Н. Завалової, Г. Каралєтяна, В. Козлова, Р. Макарова, Н. Михайлика, С. Пичко, В. Пономаренка, В. Ягулова та ін.

Питання мовної підготовки авіаційних операторів були об'єктом низки дисертаційних досліджень, спрямованих на оптимізацію процесу мовленнєвої взаємодії льотного і диспетчерського складу. З-поміж них відзначимо дослідження В. Пвєнь (2001), присвячене професійній підготовці пілотів до

Розв'язання означених суперечностей, теоретична і практична значущість проблеми формування професійного мовлення майбутніх авіаторів і водночас нерозробленість відповідних теоретичних і методологічних засад зумовили вибір теми дослідження: «Теоретико-методологічні засади формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася відповідно до теми «Теорія і практика формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців» (№ 0109U000212), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Автором досліджувалося формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі. Тема дисертації затверджена вченою радою Національного авіаційного університету (протокол № 9 від 15 вересня 2010 року) та заочною радою Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 7 від 26 жовтня 2010 року).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних концептів формування професійного мовлення майбутніх фахівців авіаційної галузі з урахуванням специфіки їхніх міжмовних професійно-мовленнєвих умінь; детермінації педагогічних умов їх реалізації у процесі фахової підготовки у вищій школі.

Завдання дослідження:

1. Визначити методологічні концепти формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.
2. Науково обґрунтувати сутність і структуру феноменів «професійне мовлення фахівців авіаційної галузі», «професійно-мовленнєві вміння фахівців авіаційної галузі»; уточнити поняття «авіаційний оператор», «авіаційна підмова», «радіообмін цивільної авіації», комунікація «повітря – земля».
3. Схарактеризувати сутність і специфіку професійно-мовленнєвої діяльності фахівців авіаційної галузі та номенклатуру професійно-мовленнєвих міжмовних умінь професійного мовлення авіаторів, необхідних і достатніх для забезпечення їхньої професійно-мовленнєвої надійності.
4. Розкрити соціо-психологічні чинники діяльності авіаційного оператора в мовленнєвому середовищі.
5. Проаналізувати комунікацію «повітря – земля» як специфічний різновид професійного спілкування авіаційних операторів.
6. Схарактеризувати українську й англійську авіаційні терміносистеми та авіаційну підмову.
7. Виявити критерії, показники, схарактеризувати рівні сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.
8. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.
9. Розробити, науково обґрунтувати та експериментально апробувати експериментальну модель і методику формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.

введення радіообміну на міжнародних повітряних трасах; Г. Пашенко (2003), спрямоване на підвищення курсистів польотів льотної експлуатації повітряних суден на міжнародних авіаційних; Є. Кміти (2005), в якому досліджено методику навчання пілотів ведення радіообміну на міжнародних повітряних трасах в умовах дефіциту часу; Г. Гарнацької (2008), де порушено питання методики навчання майбутніх диспетчерів керування повітряним рухом в екстремальних ситуаціях; Г. Пухальською (2011) здійснено спробу визначити педагогічні умови формування комунікативної компетентності в майбутніх пілотів цивільної авіації. Натомість роботи цих науковців лише дотичні до заявленої теми дослідження, оскільки в них розкриваються або загальні питання професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів, або ж конкретні завдання їхньої практичної підготовки до ведення комунікації «повітря – земля» англійською мовою.

Сучасне бачення проблеми професійно-мовленнєвої підготовки авіаційних операторів полягає в тому, що вона не може зводитися тільки до опанування фразеології радіотелефонії, її основою повинні бути професійно-мовленнєві вміння універсального загально-мовленнєвого характеру, які є необхідною складовою професійної надійності авіаційних операторів. Натомість в Україні відсутні дослідження, в яких би була презентована цілісна система підготовки майбутніх авіаційних операторів до професійно-мовленнєвої діяльності на внутрішніх і міжнародних повітряних трасах як у польотній, так і позапольотній час. Це насамперед пов'язано з практичною нерозробленістю цілісної структури професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів, невизначеністю стилізованих, жанрових, функційних характеристик їхнього професійного мовлення, недетермінованістю номенклатури професійно-мовленнєвих умінь, необхідних авіаційним операторам для забезпечення якісної професійно-комунікативної діяльності, що реалізується як під час виконання польоту, так і в процесі підготовки до його здійснення.

Аналіз сучасної освітньої практики в царині професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаторів засвідчив наявність суперечностей між:

- тенденцією до забезпечення безпечних польотів повітряного транспорту і недостатньою увагою фахових вишів до формування комунікативно-мовленнєвого компонента професійної діяльності майбутніх авіаторів;
- потребою в забезпеченні високого рівня професійного мовлення авіаційних фахівців як обов'язкового компонента їхньої професійної надійності й недостатнім теоретико-методологічним і методичним обґрунтуванням його формування;
- необхідністю використання авіаційною підмовою рідної мови та недостатньо розробленою українською авіаційною терміносистемою;
- потребою практичної щодо авіаційного володіння майбутніми авіаторами спеціальною міжмовною професійно-мовленнєвими вміннями і відсутністю розробленої структурної системи та характеристик лінгвідидактиці вищої школи.

Об'єкт дослідження – професійно-мовленнєва підготовка майбутніх авіаційних операторів у ВНЗ.

Предмет дослідження – експериментальна методика формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів у ВНЗ.

Провідною метою дослідження є положення про те, що формування професійного мовлення майбутніх авіаторів зумовлюється спеціальною організацією фахового освітньо-мовленнєвого простору навчально-виховного процесу з урахуванням специфіки набуття майбутніми авіаторами системи міжмовних (українсько- та англійських) професійно-мовленнєвих умінь для забезпечення комунікації в режимі «повітря – земля» і безпеки польотів та ефективного професійного спілкування у позапольотний час.

Концепція дослідження. Вивчення стану професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаторів у теорії і практиці педагогіки вищої школи, з одного боку, та рекомендацій і звітів міжнародних авіаційних організацій (ІКАО, Євроконтроль, SAFA) стосовно людського чинника в авіації, ознайомлення з Інформаційними бюлетенями Державної авіаційної служби України про стан безпеки польотів із цивільними повітряними суднами України, спостереження за професійно-мовленнєвою діяльністю авіаторів, проведення соціолінгвістичних досліджень, з іншого боку, дало підстави вважати, що мовленнєва підготовка майбутніх авіаторів у ВНЗ, яка зводиться до тренування у веденні радіообміну англійською мовою, є недостатньою для успішної реалізації їхньої майбутньої професійної комунікації. Системний аналіз сутності професійно-мовленнєвої діяльності операторів складних авіаційних систем управління засвідчив широкий діапазон мовних кодів, видів мовленнєвої діяльності, функційних стилів, жанрів, форм мовлення, володіння якими є необхідним для авіаційних операторів для реалізації їхніх професійно-мовленнєвих обов'язків. Успішність професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаційних операторів до здійснення професійної діяльності залежить від наявності в них широкого спектру міжмовних професійно-мовленнєвих умінь, формування яких буде здійснюватися у взаємозв'язку дисциплін рідно- та іншомовної освіти і фахових дисциплін. Професійне мовлення майбутніх авіаторів є інтегративним утворенням і може вважатися сформованим лише тоді, коли воно буде спроможним обслуговувати всі сфери професійної діяльності авіаторів, реалізовуватися на базі різних мовних кодів. Формування умінь професійного мовлення буде ефективним, якщо воно започатковується у ВНЗ авіаційного профілю на різномовному матеріалі, на протязі якого в подальшому формуються білінгвальні вміння професійного мовлення майбутніх авіаторів (включається формування професійно-мовленнєвих умінь на англійському матеріалі).

Концепція дослідження ґрунтується на двох взаємопов'язаних концептах, що співряють реалізацію провідної мети:

1. Теоретично-методологічний концепт передбачає формування професійного мовлення майбутніх авіаторів із таких позицій:

– філософії, що дозволяє дослідити сутнісний бік феноменів «професійне мовлення», «професійно-мовленнєва діяльність» і «професійно-мовленнєві вміння», вивчити атрибутивні параметри на основі їх зіставлення з однопорядковими категоріями (діяльність, мова, мовлення, комунікація, спілкування, навичка, вміння);

– соціології і психології, що дозволяє враховувати у навчально-виховному процесі соціо-психологічні чинники професійно-мовленнєвої діяльності людини-оператора в авіації (інформаційне перевагання, вимушеність високого темпу роботи через ліміт і дефіцит часу, робота в стресових умовах) та обґрунтовує необхідність організації навчання як квазіпрофесійної діяльності;

– дидактики, що дозволяє оволодіти загальними закономірностями навчально-виховного процесу, усвідомити теоретичні засади організації мовної освіти майбутніх фахівців у ВНЗ, зумовлює добір відповідних принципів (загальнодидактичні, лінгвістичні, власне методичні, специфічні), методів (методи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів), форм (індивідуальні, групові й колективні) професійно-спрямованої навчально-мовленнєвої діяльності студентів;

– компетентнісний підхід, що дає змогу детермінувати комунікативну компетенцію як обов'язкову в системі професійних компетенцій авіаційних фахівців, а також розглядати професійно-мовленнєві вміння майбутніх фахівців-авіаторів як стрижень їхньої комунікативної компетентності, а отже, і професійної надійності. Застосування компетентнісного підходу підвищує ефективність професійно-мовленнєвої підготовки авіаційних операторів за рахунок посилення діяльності, актуальної сутності навчання; акцентування на відмінні від знаннєвої спрямованості («що»), на особі й характері дій («як»); зміцнення взаємозв'язку з особистісною, зокрема мотиваційною характеристикою особистості;

– контекстний підхід, що дозволяє максимально наблизити навчальний процес до умов реальної професійної комунікації і сформувати психологічну готовність до неї. Контекстний підхід забезпечує включення навчальної діяльності студента з оволодіння мовленнєвою компетенцією в аналог його майбутньої професійної діяльності шляхом створення інтегративної моделі навчання, в якій відпрацювання мовленнєвого компонента, розвиток професійного мовлення, відбувається у змодельованих технологічних процесах професійної діяльності авіаційного фахівця.

2. Технологічний концепт передбачає розробку експериментальної моделі та методики формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі. В його основі лежить комунікативний підхід і різноманітні методи інтерактивної професійно-спрямованої навчально-мовленнєвої діяльності студентів.

Теоретичною основою дослідження виступили праці лінгвістів, психологів, психолінгвістів і дидактів із таких питань: мова як система і соціальне явище (Ф. Бацевич, Л. Булаховський, В. Виноградов, І. Вихованець, К. Городенська,

В. Гумбольдт, І. Кочан, М. Кочерган, Л. Мацько, В. Ожоган, М. Плющ, О. Потєбня, Ф. де Соссюр, Л. Струганєць, Л. Щєрба); мова і мовна особистість (А. Богущ, Р. Болдирєв, Ю. Караулов, Л. Мацько, Л. Паламар); формування особистості і її розвиток у процесі діяльності (Б. Ананьєв, І. Бєх, Л. Виготський, І. Зимня, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн); структура мовленнєвої і пізнавальної діяльності, особливості засвоєння мови і мовлення (Б. Бєляєв, Л. Виготський, П. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, І. Синиця, А. Супрун, Л. Щєрба); зміст і методика навчання мови (З. Бакум, М. Вашуленко, Н. Голуб, В. Мельничайко, К. Плиско, Л. Скурацівський, І. Хом'як, О. Хорошковська, Г. Шелехова); формування мовлення / професійного мовлення (Л. Барановська, А. Богущ, О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, Т. Лалиженська, О. Любашенко, М. Пєнтилюк, Т. Симоненко, Л. Федоренко); проблеми сучасної організації і розвитку вищої освіти (А. Алексюк, Ю. Бабанський, Є. Барбіна, І. Зязюн, Н. Кічук, З. Курлянд, Е. Лузік, І. Малафік, Т. Сущенко, В. Ягулов).

Основна концептуальна ідея дослідження зосереджена в загальній гіпотезі, що ґрунтується на припущенні про залежність формування професійного мовлення майбутніх авіаторів від реалізації визначених теоретико-методологічних і технологічних концептів, принципів, форм, методів і прийомів у процесі навчання студентів мов професійно спрямованості.

Загальна гіпотеза конкретизується в часткових, які передбачають, що формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі в процесі навчально-мовленнєвої діяльності буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів;
- забезпечення суб'єкт-суб'єктної позиції студентів у їхній професійно-мовленнєвій підготовці;
- інтеграція дисциплін фахової і літвістичної (рідномовної/іншомовної) підготовки у процесі формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів;
- занурення студентів в активну професійно-спрямовану навчально-мовленнєву діяльність;
- усвідомлення студентами необхідності рефлексійно-оцінної діяльності у процесі формування їхнього професійного мовлення.

Відповідно до гіпотези, мети, завдань і концепцій використовувалися такі **методи дослідження**: 1) теоретичні: системний аналіз сучасної філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної, лінгвістичної і лінгводидактичної наукової літератури з проблем професійно-мовленнєвої діяльності людини-оператора в авіації та формування професійного мовлення фахівців, який вивчався на етапах визначення об'єкта, предмета, мети, завдань, формування гіпотези, розробки загальних концептуальних положень дослідження, обґрунтування педагогічних умов і змістово-організаційних засад формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів; історико-логіч-

ний, що застосовувався під час дослідження теоретичних засад означеної проблеми, історії її розгортання в часі; теоретичне моделювання, що полягало в розробці експериментальної моделі формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі; 2) емпіричні: діагностичні (бєсєди, опитування, анкетування, тестування) на пошуково-розвідальному етапі для вивчення стану готовності студентів та авіаційних операторів-практиків до здійснення професійно-мовленнєвої діяльності, самооцінювання студентами їхнього професійного мовлення; обсерваційні – психолого-педагогічні спостереження за навчальним і виробничим процесом; експериментальні методи, з-поміж яких провідним був педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), які були застосовані для педагогічного оцінювання рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаторів, експериментального обґрунтування актуальності та доцільності обраної проблеми, перевірки ефективності пропонованої системи роботи з формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів шляхом розвитку їхніх професійно-мовленнєвих умінь; 3) статистичні: кількісний і якісний аналіз, методи математичної статистики, що використовувалися з метою отримання достовірних результатів щодо формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Експериментальною базою дослідження були факультет літальних апаратів Аерокосмічного інституту та Інститут аеронавігації Національного авіаційного університету, факультет льотної експлуатації та факультет обслуговування повітряного руху Кіровоградської льотної академії, відділення льотно-технічних спеціальностей Кременчуцького льотного коледжу. На різних етапах експериментально-дослідною роботою було охоплено понад 500 студентів і 20 викладачів вищих навчальних закладів України, 90 фахівців-практиків авіаційної галузі.

Наукова новизна дослідження:

– вперше розроблено та науково обґрунтовано концепцію формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі в навчально-виховному процесі профільного вишу, яка охоплює теоретико-методологічний (категорії, чинники, підходи, умови, теоретичні засади і зміст підготовки) і технологічний (методика формувального експерименту з формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів) аспекти; детерміновано методологічні підходи до формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі (компетентнісний, контекстний, комунікативний);

– розкрито сутність та введено до наукового обігу поняття «професійне мовлення фахівців авіаційної галузі», «професійно-мовленнєві вміння фахівців авіаційної галузі»; визначено соціо-психологічні чинники діяльності людини-оператора в авіації (повідна, інтегральна роль оператора в системі «людина–машина–середовище»; управління оператором не фізичним об'єктом як таким, а його інформаційною моделлю; інформаційне перевагання; вимушено високий темп роботи через ліміт і дефіцит часу; робота в стресових умовах);

— здійснено структурно-функційний аналіз професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів; виявлено діапазон застосовуваних мовних кодів, видів мовленнєвої діяльності, функційних стилів, жанрів, форм мовлення; проаналізовано комунікацію «повітря – земля» як специфічний різновид професійного спілкування авіаційних операторів; схарактеризовано українську та англійську авіаційні терміносистеми й авіаційну підмову; визначено їх місце у сучасній мовленнєвій практиці фахівців авіаційної галузі; обґрунтовано необхідність і можливість подальшого впровадження в роботу авіаційної галузі української мови; визначено і схарактеризовано номенклатуру професійно-мовленнєвих міжмовних умінь професійного мовлення авіаційних операторів, необхідних і достатніх для забезпечення їхньої професійно-мовленнєвої надійності; розроблено критерії (перцептивно-інформаційний, процесуально-інформаційний, інтеракційно-інформаційний, продуктивно-інформаційний) з їх показниками, схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі; визначено педагогічні умови формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі (навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів; забезпечення суб'єкт-суб'єктної позиції студентів у їхній професійно-мовленнєвій підготовці; інтеграція дисциплін фахової і лінгвістичної (рідномовної/іншомовної) підготовки к процесі формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів; занурення студентів в активну професійно-спрямовану навчально-мовленнєву діяльність; усвідомлення студентами необхідності рефлексійно-оцінної діяльності у процесі формування їхнього професійного мовлення);

— здійснено теоретичне обґрунтування експериментальної методики формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів; розроблено та експериментально апробовано поетапну (мотиваційний, міжпредметний, комунікативно-тренувальний, рефлексійно-оцінний етапи) експериментальну модель формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі;

— уточнено поняття «авіаційний оператор», «авіаційна підмова», «радіо-обмін цивільної авіації», комунікація «повітря – земля». Набула подальшого розвитку теорія і методика формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів у ВНЗ.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що змодельовано педагогічну систему розвитку професійного мовлення у студентів-майбутніх авіаторів, запропоновано діагностувальну та експериментальну методику формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів та реалізовано їх у навчальному процесі; рекомендовано принципи, методи, прийоми і форми роботи; розроблено систему вправ і завдань для розвитку професійного мовлення студентів, укладено навчальну програму та експериментальний спецпрактикум «Професійна комунікація авіаційних операторів».

Основні результати експериментального дослідження, зокрема програма спецпрактикуму, система інтерактивних методів і комунікативних завдань (проблемні лекції, бесіди, дискусії, комплекс мовних і комунікативних вправ, професійно спрямовані мовленнєві ситуації, сценарії рольових і ділових ігор, комунікативні тренінги, аналіз проблемних ситуацій і авіаційних подій, мовкові атаки тощо) можуть бути використані в навчальному процесі з підготовки майбутніх авіаційних операторів як у ВНЗ, так і на курсах підвищення кваліфікації льотного та авіадиспетчерського складу. Запропоновані в дослідженні критерії, показники, а також методика діагностування рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців-авіаторів можуть бути використані науковцями і викладачами вишів для оцінювання професійно-мовленнєвих досягнень студентів, що сприятиме вдосконаленню процесу професійної підготовки майбутніх фахівців. Дослідження відкриває нові можливості для вдосконалення й істотного коригування навчальних програм, посібників, підручників як з української мови, так і з дисциплін іншомовної та фахової підготовки, що вивчаються студентами ВНЗ, а також для здійснення наукових досліджень у царині професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців.

Упровадження результатів дослідження з формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі відбувалось у процесі фахової підготовки майбутніх авіаторів у Національному авіаційному університеті (акт про впровадження № 132/12 від 30 жовтня 2012 р.), в Кіровоградській льотній академії (акт про впровадження № 4890 від 30 жовтня 2012 р.), у Кременчуцькому льотному коледжі (акт про впровадження № 1-20 від 4 жовтня 2012 року), у Криворізькому коледжі Національного авіаційного університету (акт про впровадження № 745 від 26 жовтня 2012 року), в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження від 17 грудня 2012 р.), а також у системі підвищення кваліфікації льотного складу в авіакомпанії «Авіатранс-К» (акт про впровадження № 521 від 4 жовтня 2012 року), в авіакомпанії «Дарт» (акт про впровадження № 162 від 3 жовтня 2012 року).

Достовірність результатів дисертації забезпечується теоретичною і методологічною обґрунтованістю її вихідних положень; використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням; презентаційністю вибірки учасників експерименту; тривалістю характером експериментально-дослідної роботи; застосуванням якісного і кількісного аналізу експериментальних даних; відповідністю зафіксованих у дослідженні емпіричних фактів педагогічній практиці.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження висвітлювались у виступах автора і обговорювалися на:

— всесвітньому конгресі «Авіація у XXI столітті» (25-27 вересня 2012 р., м. Київ);

— міжнародних науково-практичних конференціях: «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (IV-та – 26-28 листо-

пада 2009 р., V-та – 25-27 листопада 2010 р., VI-та – 24-26 листопада 2011 р., м. Київ); «Українська мова – мова державна» (11-12 грудня 2008 р., м. Донецьк); «Інформаційні технології в наукових дослідженнях і навчальному процесі» (IV-та – 18-19 листопада 2009 р., V-та – 17-19 листопада 2010 р., VI-та – 16-18 листопада 2011 р., м. Луганськ); «Актуальні проблеми філології, американські та британські студії» (III-тя – 22-24 квітня 2010 р., IV-та – 6-8 квітня 2011 р., м. Київ); «Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі» (16-17 вересня 2011 р., м. Одеса); «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (1-2 квітня 2011 р., м. Київ); «Теорія і технологія іншомовної освіти» (1-3 жовтня 2008 р., м. Сімферополь); «Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі» (22 жовтня 2008 р., м. Київ);

– всеукраїнських науково-практичних і науково-методичних конференціях: «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема» (29 листопада 2012 р., м. Київ); «Кредитно-модульна система підготовки фахівців» (5-6 грудня, 2008 р., м. Запоріжжя); «Інформаційні технології в системі підготовки фахівців у вищій школі» (13-14 листопада 2008 р., м. Київ); «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції» (II-та – 3 квітня 2009 р., III-тя – 2-3 квітня 2010 р., м. Київ); «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (20 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ); «Сучасні дослідження з іноземної філології» (23-25 жовтня 2008 р., м. Ужгород); «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу» (11 грудня 2009 р., м. Київ);

– міжрегіональних методичних семінарах, школах-конференціях, психолого-педагогічних читаннях: «Підготовка студентів немовних спеціальностей до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін» (16 червня 2010 р., м. Київ); «Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління» (VIII-ма – 3-9 листопада 2008 р., X-та – 4-10 листопада 2010 р., м. Харків); міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (3-4 травня 2012 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 52 наукових працях. Серед них: 2 одноосібні та 1 колективна монографія, 1 методична розробка, 28 статей, опублікованих у фахових науково-методичних виданнях, 6 статей у наукових збірках, 14 матеріалів і тез доповідей на конгресах, науково-практичних конференціях.

Особистий внесок автора. Ідеї та думки, що належать авторам колективної монографії «Комунікативно-мовленнєвий супровід професійної підготовки майбутніх фахівців півдня України» не використовувались у матеріалах дисертації. Особистий внесок дисертанта в роботу у співавторстві полягає у самостійному дослідженні питань комунікативно-мовленнєвого супроводу професійної підготовки майбутніх фахівців-авіаотів.

Кандидатська дисертація з теми «Методика подолання лексико-граматичної інтерференції в усному українському мовленні студентів нефілологічних факультетів» була захищена 11 жовтня 1999 року, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (523 найменування, з них 67 іноземними мовами), 12 додатків. Загальний обсяг дисертації – 533 сторінки. Основний зміст дисертації викладено на 403 сторінках. Робота містить 14 таблиць, 9 рисунків, що разом із додатками становить 89 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання, концепцію і методи дослідження, висвітлено наукову новизну одержаних результатів, їх практичну значущість, подано відомості про апробацію і впровадження результатів наукового пошуку, структуру дисертаційної роботи.

У першому розділі «Теоретико-наукові засади професійно-мовленнєвої діяльності фахівців авіаційної галузі» здійснено аналіз мовленнєвої діяльності як наукової категорії, визначено соціо-психологічні чинники діяльності людини-оператора в авіації, схарактеризовано сутність професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів.

Теорія мовленнєвої діяльності засновується на лінгвістичних спостереженнях щодо внутрішньої неоднорідності феномена «мова», в результаті яких відбулося розмежування понять «мова» і «мовлення», формулювання поняття «мовленнєва діяльність».

На внутрішню неоднорідність феномена «мова» звернув увагу ще на початку XIX ст. В. Гумбольдт. У подальшому означені питання досліджувалися Ф. де Соссюром, Л. Щербою, Л. Віготським, М. Жинкіним, О. Лурією, О. Леонт'євим, І. Зимньою, А. Богуш, М. Пентилок, А. Загнітком та ін. Мова досліджується в науці насамперед як лінгвістична категорія, як система знаків, як засіб (Н. Бабич, А. Богуш, С. Караман, М. Кочерган, О. Леонт'єв, М. Пентилок, О. Потєбня). Найчастіше в її визначеннях застосовуються такі іменники, як «система», «код», «засіб», «схема», або ж прикметники «соціальна», «істотна», «потенційна», «віртуальна», «загальна», «абстрактна», «постійна», «нормована». У визначеннях мовлення підкреслюється його професуальність, діяльнісність, конкретність, несоціальність, несистемність, випадковість, ненормованість тощо. Мовлення одночасно вважається і лінгвістичним, і психологічним, і комунікативним явищем. Домінантним є тлумачення мовлення як діяльності за допомогою мови, мови в дії, мовного процесу (Б. Головін, А. Загнітко, М. Кочерган, С. Рубінштейн, І. Синиця). Феномен «мовленнєва діяльність», виходячи із зазначених вище позицій, трактується як один із трьох аспектів мови (поруч із психологічною «мовленнєвою організацією» та «мовною системою»), як «мовний матеріал» (за Л. Щербою), що охоплює суму мовленнєвих актів говоріння і розуміння.

З іншого боку, в основі теорії мовленнєвої діяльності лежить психологічна концепція діяльності, пов'язана з іменами Л. Віготського, О. Леонт'єва, О. Лурії, С. Рубінштейна.

Аналіз «мовленнєвої діяльності» в лінгводидактичному аспекті дозволяє дійти низки висновків щодо організації навчального процесу з мовної підготовки майбутніх фахівців-авіаторів. Зокрема, в ньому повинні бути враховані такі положення: врахування діяльнісного аспекту мовленнєвої діяльності; організація навчання відповідно до структури мовленнєвої діяльності; організація навчальної діяльності як організованої послідовності дій тих, хто навчається, які забезпечують оптимальне формування мовленнєвої діяльності; організація навчання як індивідуальної і колективної навчальної діяльності з метою врахування психолінгвістичних аспектів різних форм мовлення.

У результаті аналізу сутності професійної діяльності авіаторів було виокремлено три загальні групи авіаційних фахівців: 1) льотний склад, на який покладено обов'язки, пов'язані з керуванням повітряним судном (ПС) і його системами впродовж польотного часу, та авіаційний персонал з управління повітряним рухом, які у своїй сукупності становлять інженерів-операторів; 2) інженери-механіки, радіотехніки, електроніки, системотехніки і т. ін., що опікуються проблемами технічного забезпечення польотів; 3) інженери-економісти, що здійснюють організаторську, управлінську і комерційну діяльність на авіаційному транспорті.

Від рівня професійно-мовленнєвої діяльності першої з указаних груп авіаторів – авіаційних операторів (пілотів і диспетчерів УПР) – здебільшого залежить не лише успішність людської діяльності, але й життя учасників комунікації. Причиною цього є те, що ці фахівці послугуються у своїй професійно-мовленнєвій діяльності особливим різновидом специфічної професійної комунікації, що відома як термінологічне макрополе «Радиообмін цивільної авіації», одиниці якого виконують номінативну і комунікативну функції при двобічному обміні інформацією засобами обладнання радіоз'язку між екіпажем ПС і наземними диспетчерськими службами і/чи іншими ПС, а також при внутрішньому радіоз'язку між членами екіпажу.

Аналіз досліджень науковців у галузі авіаційної психології і педагогіки (С. Геллерштейн, Н. Завалова, В. Козлов, В. Лапа, Р. Макаров, С. Мінци, П. Нестеров, К. Платонов, Б. Покровський, В. Пономаренко, Н. Пруссіс, Ю. Стрелков, Н. Яцук), спостереження за професійною діяльністю людини-оператора в авіації дозволили дійти низки висновків щодо соціально-психологічних чинників, що зумовлюють специфіку її професійно-мовленнєвої діяльності, з-поміж них: людині-оператору належить провідна, інтегративна роль у системі «людина – машина – середовище»; взаємодія між людиною і машиною відбувається за принципом активної участі людини, яка організовує всю систему і спрямовує її на досягнення визначеного, попередньо заданого результату, тобто реалізується принцип «активного оператора»; льотна діяльність є однією з найскладніших і найдинамічніших, льотний склад сучасного ПС працює на межі людських можливостей; льотна діяльність як професія належить до категорії «небезпечних професій»; екіпаж сучасного ПС здійснює управління не фізичним об'єктом як таким, а його інформаційною моделлю, тому циркуляція й обробка інформації мають в авіа-

ції фундаментальне значення; від точності та своєчасності прийому інформації авіаційним оператором, надійності її збереження і відтворення, ефективності обробки залежить швидкість, точність і надійність усієї системи «людина – машина»; неповнота, двозначність, невизначеність інформації можуть не лише погіршити часові й точнісні характеристики діяльності оператора, але й викликати стрес і помилкові дії; особливості роботи авіаційного оператора (інформаційне перевантаження, вимушено високий темп роботи через ліміт і дефіцит часу, робота в стресових умовах) посилюються тим, що людина як ланка складної системи «ПС – оператор – середовище» має свої обмеження, що призводять до помилок у роботі, провокують виникнення аварійних ситуацій; безпека в авіації пов'язана з людським чинником і трактується як «висока професійна надійність»; на сучасному етапі робота з формування надійності авіаційних операторів повинна спрямовуватися на формування їхнього професійного мовлення.

Професійне мовлення фахівців авіаційної галузі – особливий функційний різновид мовлення, що обслуговує професійну сферу спілкування авіаторів. Професійне мовлення авіаційних операторів передбачає такі складники: 1) специфічна професійно-мовленнєва комунікація, що здійснюється всередині соціуму «авіаційні оператори» (між авіадиспетчером та екіпажем ПС) під час виконання ПС польоту, і реалізується у формі РЦА; 2) комунікація авіаційних операторів із представниками авіаційного персоналу під час перебування ПС на землі з метою забезпечення організації польоту та його забезпечення; 3) спілкування з пасажирями, яке відбувається опосередковано як оголошення екіпажу про перебіг польоту або ж безпосередньо в окремих польотах, коли виникають ситуації, які з метою забезпечення безпеки польоту потребують втручання екіпажу ПС. Отже, професійне мовлення авіаторів насамперед виконує комунікативну функцію, воно обслуговує процес професійного спілкування авіаторів під час підготовки до виконання польоту та в процесі здійснення польоту.

Системний аналіз сутності професійно-мовленнєвої діяльності операторів складних авіаційних систем управління і розроблена на його основі модель професійної комунікації означених фахівців засвідчили широкий діапазон мовних кодів (українська, російська, англійська мови) видів мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, слухання, письмо), функційних стилів (офіційно-діловий, науковий, розмовний), жанрів (запит, донесення, звіт, повідомлення), форм мовлення (усне (діалог/монолог), писемне), володіння якими необхідне для реалізації авіаційними операторами професійно-мовленнєвих обов'язків.

У другому розділі «Методологічні підходи до формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі» розглянуто методологічні підходи до організації навчально-виховного процесу у вищій школі з метою формування професійного мовлення майбутніх фахівців-авіаторів.

Поняття «підхід» розуміли як певну позицію, погляд, що зумовлює дослідження, проектування, організацію того чи того явища (у нашому випадку

навчального процесу). Підхід детермінується певною ідеєю, концепцією, принципом і центрується на основних для нього одній чи двох-трьох категоріях. У процесі дослідження було визначено три методологічні підходи, що лягли в основу роботи з формування професійного мовлення авіаційних операторів: компетентнісний, контекстний, комунікативний.

Компетентнісний підхід (В. Байденко, І. Бех, Н. Бібік, А. Богуш, І. Зимняя, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Овчарук, Б. Оскарссон, М. Пентиллок, О. Пометун, Дж. Равен, Ю. Тагур, Р. Уайт, Д. Хаймс, Н. Хомський, А. Хуторської та ін.) апелює до компетенцій і компетентностей як провідних критеріїв підготовленості сучасного випускника вищої школи. У педагогічному контексті брали за вихідні такі дефініції: компетенція – наперед задана спеціальна (професійна) норма або вимога до освітньої (і професійної) підготовки тих, хто навчається, що є необхідною для якісної продуктивної (професійної) діяльності в певній сфері, соціально закріплений результат; компетентність – освіченість (знання, вміння і навички), яких людина набуває не лише в процесі навчання (спеціально організованого вивчення групи предметів), а й засобами неформальної освіти під впливом середовища. Компетентність – це якісна характеристика особистості, інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з набуття нормативно визначених знань, умінь і навичок у певній професійній діяльності на формування в особистості здатності успішно практично діяти, застосовуючи набутий життєвий досвід у конкретній професійній діяльності. Результатом набуття компетентності є засвоєння особистістю компетенцій.

Згідно з компетентнісним підходом, навчальний процес був покликаний забезпечити формування у майбутніх фахівців ключових і професійних компетентностей. З-поміж основних компетенцій, необхідних майбутнім авіаторам для ефективної професійної діяльності, було виокремлено: розуміння сутності професії, обов'язку служити суспільству, професії, усвідомлення відповідальності за професійні рішення; здатність ефективно працювати індивідуально і як член команди; вміння застосовувати різноманітні методи ефективної комунікації у професійному середовищі й соціумі; усвідомлення необхідності та здатність до самостійного навчання впродовж усього життя. Комунікативна компетенція розглядалась як обов'язкова в системі професійних компетенцій авіатора. Вона охоплює вміння здійснювати комунікацію рідною й іноземними мовами в професійному середовищі з урахуванням референтної групи, вміння працювати з документацією, здатність представляти результати професійної діяльності.

Існує тісний зв'язок між поняттями «компетентність» та «вміння». Компетентність розглядається сучасною педагогічною наукою як сума умінь, по-много на морально вольові якості людини, її мотивацію і бажання, тобто не можна сформувати компетентності без формування відповідних умінь. Якщо компетентності здобуваються у всіх трьох типах освітньої практики: формальній, неформальній, інформальній, то завдання формальної, вишівської освітньої практики вбачали якраз у формуванні основ компетентностей –

умінь, у нашому випадку – професійно-мовленнєвих умінь авіаторів, які в сукупності особистісного, мотиваційного компонентів, систематичному інтегруванні у цілісний освітній процес переходили в розряд компетентностей.

Застосування компетентнісного підходу підвело ефективність професійно-мовленнєвої підготовки авіаційних операторів за рахунок: а) посилення діяльнісної, актуальної сутності навчання; б) акцентування на відмінні від знаннєвої спрямованості («що»), на способі й характері дій («як»); в) зміцнення взаємозв'язку з особистісною, зокрема мотиваційною характеристикою особистості.

Відповідно до теорії контекстного навчання (Н. Бахшаєва, Н. Борисова, А. Вербицький, Т. Дубовицька, Н. Лаврентьєва, Т. Сорєкіна, В. Тенішева та ін.), предметною основою формування професійної компетентності майбутнього авіатора, до якої органічно входить мовленнєвий компонент, було включення навчальної діяльності студента з оволодіння мовленнєвою компетентією в аналог його майбутньої професійної діяльності. Для цього створювали інтегративну модель навчання, в якій відпрацювання мовленнєвого компонента, розвиток професійного мовлення відбувається в змодельованих технологічних процесах професійної діяльності авіаційного фахівця. Основною одиницею такого інтегративно-контекстного навчання була типова виробнича задача (ТВЗ), а його метою – формування і розвиток здібності компетентного розв'язання системи таких задач. Для студента кожна навчальна ТВЗ поставала проблемною ситуацією, її розв'язання спонукало його до мовленнєвої активності, до використання спеціального мовного матеріалу, тобто відбувалося засвоєння останнього й оперування ним на рівні особистісних і соціальних-професійних смислів. Реалізувалася суміщена навчальна діяльність, що є такою формою організації навчальної активності студентів, за якої один вид діяльності виступає засобом розв'язання предметних завдань іншого. Студент у таких випадках є суб'єктом двох діяльностей – квазіпрофесійної і мовленнєвої. Основними передумовами суміщеної професійної діяльності є пізнавально-професійна потреба студента, тобто потреба в оволодінні досвідом в освоєній професійній діяльності, і квазіпрофесійна комунікативна потреба, що стимулює його мовленнєву діяльність. Провідним мотивом квазіпрофесійної діяльності є розв'язання професійно-предметної задачі, а мовленнєвої діяльності – сприйняття, розуміння, продукування професійно-значущої інформації. Квазіпрофесійна і мовленнєва діяльність студентів об'єднані спільним контекстом, спільним простором і логічним синтезом.

Побудова навчального процесу на базі технології контекстного навчання дозволяла максимально наблизити зміст і процес навчальної діяльності студентів до їхньої подальшої професії. У різноманітних формах навчальної діяльності поступово «вимальовувалася» зміст майбутньої спеціальності, що дозволяло ефективно здійснювати загальний і професійний розвиток майбутніх випускників.

Головне завдання комунікативного підходу (Б. Бєляєв, І. Бім, А. Богуш, М. Вашуленко, О. Вишневецький, Г. Відоусан, О. Горошкіна, П. Гурвич, С. Ка-

риман, Г. Китайгородська, С. Крашен, У. Літлвуд, С. Пассов, М. Пентиліок, Г. Піфо, В. Скалкін, Н. Склярєнко, А. Старков, А. Ховатт, І. Хом'як та ін.) – формування комунікативно компетентної особистості, здатної вільно й легко висловлюватися з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовленнєвої культури, дбаючи про якість свого мовлення.

За понад сорокарічну історію комунікативний підхід доповнювався особисто-діяльнісним (І. Зимня), культурологічним (С. Пассов), когнітивним (О. Митрофанова, М. Пентиліок). Комунікативний підхід до навчання мов збагатив методику їх навчання розробкою структури і змісту різноманітних компетенцій (мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної і т. ін.), пов'язаних із виявленням рівнів, необхідних і достатніх для досягнення заданих комунікативних цілей, увівши у сферу лінгвокраїнознавства, культурології, а також багато іншого, цінного з погляду автентичної комунікації.

Підвищений інтерес до діалогу культур загострив увагу на особистості студента («студент не об'єкт, а суб'єкт навчального процесу, навчально-виховних впливів», «педагогіка співробітництва», «міжособистісне спілкування на занятті» тощо). Означене було обґрунтоване психологами (І. Бех, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.) і різноаспектно представлене лінгвістично в теорії мовної особистості Ю. Караулова. Наслідком цього стало домінування особисто-діялісно-комунікативного підходу в навчанні мови, за яким головні зусилля педагога спрямовані на ступінь залучення студента до навчального процесу, його мотивованість відповідно до мети та умов навчання. Комунікативно-когнітивна парадигма методики як науки концептуально виходить із того, що важливо бачити людину в дії, при цьому поняття «суб'єкт» є первинним відносно поняття «діяльність», а вона (діяльність) зумовлена і пов'язана з ментальними феноменами (О. Митрофанова). Когнітивна методика, зауважує М. Пентиліок, передбачає посилення практичної спрямованості змісту предмета «Українська мова»; зміну акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на інтелектуальний розвиток студентів за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення подій, явищ, вчинків людей тощо та способів і засобів їх вербального відтворення. Загалом комунікативна методика (у будь-якому її різновиді) зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, надання пріоритету формування у студентів умінь і навичок спілкуватися в різних сферах суспільного життя.

Комунікативний підхід передбачав залучення майбутніх авіаторів до розв'язання в навчальному процесі комунікативних завдань з переорієнтацією навчання на практику спілкування; формування у студентів уміння виконувати ті чи ті ролі комунікантів під час спілкування в певних умовах (врахували чинник рольового навчання мови, застосовували різноманітні комунікативні ситуації, рольові ігри). За означеним підходом вчили студентів складати комунікативний портрет реципієнта (формували вміння орієнтувати мов-

лення на слухача, рахуватися з рівнем його знань та обізнаності, використовувати зміст і структуру прогнозованого тексту, а також мовні засоби для їх вираження, які у своїй сукупності є оптимальними для розуміння реципієнтом, якому адресовано висловлювання). Навчальний процес організовували на текстовій основі (текст розглядали як джерело інформації, засіб пізнання довілля, формування у студентів національно-мовної картини світу); послідовно реалізували в навчанні принцип добору текстового матеріалу з урахуванням професійної орієнтації студентів (текстовий матеріал визначали прийнятним лише тоді, коли він мав професійну чи загальнолюдську цінність, відзначався доступністю для розуміння, викликав внутрішню потребу в його обговоренні). Забезпечували формування позитивної мотивації студентів (враховували, що внутрішня мотивація виникає з інтересу до того, що повідомляється; мотивація є тим вищою, чим менш навчальною є діяльність; при трансформації завдання навчального в завдання спілкування, що має особисту значущість для студентів, створюються умови для могутнього стрибка рівня мотивації оволодіння мовою і мовленням). Особливу увагу було присвячено формуванню єдності мовного досвіду професійно-мовленнєвої комунікації майбутніх фахівців (забезпечували відповідний добір навчальних текстів, ситуацій спілкування, визначали адекватний діапазон лексико-граматичних засобів, необхідних для здійснення професійної комунікації), важливого значення надавали формуванню у студентів розуміння сутності процесу передавання і прийому інформації, особистої відповідальності за зриви у процесах професійно-мовленнєвої комунікації (готували майбутніх авіаторів до створення і передавання чітких, прозорих, зрозумілих повідомлень, вироб-«прямої» комунікації, до сприймання формалізованих повідомлень, вироблення рішень на основі прийнятих повідомлень і їх подальшої реалізації).

У третьому розділі «Характеристика професійно-мовленнєвих умінь авіаційних операторів» подано аналіз комунікації «повітря – земля» як специфічного різновиду професійного спілкування авіаційних операторів, схарактеризовано українську й англійську авіаційні терміносистеми та авіаційну підмову, визначено номенклатуру професійно-мовленнєвих умінь авіаційних операторів.

Специфічним виявом професійного мовлення авіаційних операторів є ведення комунікації «повітря – земля». Різноманітні аспекти цього феномена досліджували О. Акімова, Б. Алякринський, Д. Бродбент, Дж. Вебстер, Г. Карапетян, Дж. Картіс, П. Корчемний, І. Лушчихіна, Т. Мальковська, Н. Михайлик, П. Олянок, С. Пичко, А. Прокоф'єв, А. Пчелінов, Х. Савін, М. Солншикіна, В. Спіт, В. Цветков та ін. Комунікація «повітря – земля» – це двобічний обмін інформацією засобами обладнання радіозв'язку між екіпажем ПС і наземними диспетчерськими службами і/чи іншими ПС, а також при внутрішньому радіозв'язку між членами екіпажу. Реалізується цей різновид професійного мовлення авіаторів на матеріалі термінологічного макрополя «Радіообмін цивільної авіації» (РЦА). Комунікативним середовищем для термінології РЦА є діяльність радіообміну (РО), що застосовується і

здійснюється на ПС під час польоту і пов'язаних із ним операцій, які виконуються ПС на землі. Підмову РО розглядаємо як сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера й пілота) під час виконання польоту і представлену в діалогах «пілот – авіадиспетчер».

РЦА здійснюється для того, щоб 1) диспетчерські служби інформували екіпаж ПС про обстанівку в районі польоту, стан аеродрому, роботу засобів зв'язку і радіотехнічного забезпечення польотів і посадки, про екстрені ситуації; контролювали дії ПС, їх ешелонування на безпечні інтервали; здійснювали запит інформації про стан і місцезнаходження ПС, а 2) екіпаж ПС інформував про виконання польотної операції, доповідав про стан ПС і ситуацію, в якій відбувається політ; одержував дозвіл на виконання того чи того етапу польоту, а також умови виконання маневрів, пілотування і керування ПС. Отже, комунікативними цілями РО виступають: інформування (повідомлення), захит, контроль і супровід ПС наземними службами, що реалізуються в підтверженні (дозволі) чи забороні.

Було встановлено, що у функційному плані текст РЦА – це ієрархічно організовані мовленнєві акти, об'єднані у висловлювання діалогічного типу. Особливістю діалогів між членами екіпажів є їх цілеспрямованість і швидкий темп, що пов'язано з лімітом часу на спілкування. Чим довший процес спілкування (за сучасних швидкостей польоту), тим менше часу лишається на виконання операцій з керування літаком, у результаті – частина операцій не виконується чи виконується з порушеннями й помилками, що може призвести до авіаційних подій. Усно-розмовне діалогічне мовлення РЦА будується відповідно до принципу економії, тому специфічною рисою висловлювань у сфері РЦА є лаконічність. Діалог РЦА не передбачає зорового сприйняття комунікантів, тобто в ньому відсутні сприйняття міміки, жестів, рухів тіла. Можливі радіоперешкоди не завжди дозволяють сприймати інтонаційний мажорно висловлювання. Наслідком цього є особлива увага до тексту і до слова як його одиниці.

Лінгвістичними аспектами дискурсу «повітря-земля» є: лаконічність, однозначність, чіткість; відносна свобода побудови висловлювань; типова «фразеологія», що спрямована на максимальне використання стандартних слів і фраз, чітку і зрозумілу вимову, уникання багатослів'я у стандартних умовах; використання нестандартних мовних одиниць у нестандартних ситуаціях; суворе тематичне спрямування змісту (змістовий бік текстів здебільшого співвідноситься зі змістовими сферами «Об'єкт», «Дія», «Простір», «Ситуація», «Час», які стосуються виконання польоту й УПР. Радіообмін відносно інших тем заборонений).

Аналіз досліджень науковців і нормативно-правових джерел дозволив дійти висновку, що основним чинником, який сприяє підвищенню безпеки в авіації стосовно мовленнєвого аспекту діяльності авіаційних операторів, є суворе дотримання ними правил ведення комунікації «повітря – земля» та застосування стандартної фразеології радіообміну.

Професійне мовлення авіаційних операторів не вичерпується веденням комунікації в режимі «повітря – земля». У позапольотний час воно реалізується на матеріалі авіаційної фахової підмови. З лексичного погляду, авіаційна підмова, як і будь-який інший різновид науково-технічного дискурсу, охоплює словниковий фонд стилістично нейтральної літературної мови, загальнонауково-технічну термінологію, а специфічними в ній є авіаційна термінологія, радіотелефонна фразеологія і професійне арг.

Вивчення підмови авіації сучасної України засвідчило невтішну картину. Склалося так, що Україна традиційно послуговується в царині авіації російською мовою. Оскільки в радянський період мовою авіації СРСР була російська мова, розвиток авіаційних терміносистем національними мовами народів СРСР або не відбувався зовсім, або ж не носив системного характеру. Ситуація почала змінюватись у 90-х рр. XX ст., коли почалося впровадження української мови в роботу галузі. Вона застосовується в діловодстві, нею видаються закони, українською мовою друкують фахові підручники, нею здебільшого здійснюється підготовка майбутніх авіаторів до професійної діяльності. Сприяє впровадженню української мови в роботу галузі й доробок лінгвістів і термінологів, які забезпечують наукові засади розвитку авіаційної підмови, створюють її лексикографічну базу. В останні десятиріччя було проаналізовано становлення української авіаційної терміносистеми (О. Ковтун, Л. Халіновська), досліджено семантичну структуру і предметно-семантичну організацію авіаційних термінів (М. Бондарчук, Л. Халіновська), здійснено лінгводидактичну характеристику української авіаційної терміносистеми та авіаційної підмови (О. Ковтун). Зростає інтерес учених до проблем галузевого перекладу, зокрема наукові доробки А. Гудманяна, Г. Єнчєвої та Р. Гільченка присвячено виявленню закономірностей перекладу англійської авіаційної термінології українською мовою.

Більших зрушень досягнуто в лексикографії, з-поміж найбільш ґрунтовних праць відзначимо «Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки» (Д. Баранник), «Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія» (Д. Бабейчук), «Англо-український навчальний словник авіаційних термінів» (Р. Гільченко), «Російсько-український словник авіаційних термінів» (Н. Кириченко), «Англо-російсько-український тлумачний словник до навчального комплексу «Аеронавігація» (В. Бабак, В. Харченко, Ю. Зайцев), «Словник авіаційної термінології» (Б. Романченко), «Русско-англо-українсько-персидський авіаційний словарь» (А. Романченко) та ін.

Діахронічний, лексико-семантичний і словотворчий аналіз української авіаційної терміносистеми засвідчив, що вона має понад сторічну історію, у ній представлено різноманітні макрополя, що відбивають розвиток сучасної авіації, переважна кількість авіаційних термінів є дво- та багатоконпонентними утвореннями.

Авіаційна підмова англійської мови є добре розвинutoю. Вона охоплює термінологічне макрополе «Радіообмін цивільної авіації» та багату авіаційну терміносистему. За способами термінотворення українські та англійські тер-

міни подібні, виникають нові термінологічні одиниці в обох мовах на основі лексико-семантичного, морфологічного та лексико-синтетичного способів термінотворення. На початкових етапах становлення авіаційних терміносистем обидві мови запозичували термінологічні одиниці з інших мов (переважно з французької, оскільки франкомовні країни значний проміжок часу були лідером у розвитку авіаційних технологій). На початку ХХ ст. така ситуація змінилася, сьогодні таким лідером є англійська країна, тому англійські авіаційні терміни утворюються з рідномовного матеріалу, українські – продовжують запозичуватися, переважно з англійської, та в той чи той спосіб адаптуються до норм української мови.

Успішність професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаційних операторів до здійснення професійної діяльності залежить від наявності в них професійно-мовленнєвих умінь, під якими розуміємо здатність авіаційного оператора до ефективної рецептивної і продуктивної мовленнєвої діяльності, пов'язаної з реалізацією функцій професійно-мовленнєвої комунікації і спілкування.

Професійно-мовленнєві вміння авіаційних операторів класифіковані за критерієм «інформаційні процеси», вони охоплюють як традиційні мовленнєві вміння (уміння в говорінні, слуханні і т. ін.), так і вміння, пов'язані з використанням інфо-комунікаційних технологій. До номенклатури професійно-мовленнєвих умінь авіаційних операторів входять уміння передавати, приймати й обробити інформації. Уміння приймати інформацію охоплюють: 1) уміння слухати / сприймати професійно зорієнтовану інформацію при винятково голосовому (в режимі комунікації «повітря – земля») чи безпосередньому спілкуванні (вміння розуміти тему і підтему повідомлення, визначати загальний зміст повідомлення, одержувати числову інформацію); 2) уміння читати / сприймати професійно зорієнтовану інформацію (літерну, числову і графічну) з паперових і електронних носіїв. Уміння обробляти інформацію передбачають: 3) уміння обробляти сприйняту на слух професійно зорієнтовану інформацію (уміння диференціювати інформацію; вичленити основні факти; аналізувати, порівнювати, систематизувати, класифікувати інформацію); 4) уміння шукати / добирати інформацію у бортовій довідковій літературі. Уміння передавати інформацію містяться в: 5) умінні спілкуватися; уміння швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування (вміння визначати формальність/неформальність ситуації спілкування, моно- чи різносоцумний характер спілкування, одно- чи різномовне спілкування, винятково голосове чи безпосереднє спілкування, складати комунікативний портрет партнера по спілкуванню); уміння планувати мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування (вміння визначати мету і зміст акту спілкування); уміння добирати адекватні засоби для подання змісту (вміння будувати висловлювання відповідного функційного стилю, форми і жанру мовлення; володіння набором мовленнєво-організаційних формул, необхідних для здійснення «квербальних процедур», – починати/підтримувати/завершувати діалог, перехоплювати ініціативу, змінювати тему розмови); уміння забезпечувати

зворотний зв'язок (уточнювати, перепитувати, перевіряти, підтверджувати чи з'ясувати інформацію); володіння технікою ведення радіообміну; 6) уміння писати: уміння передавати на письмі професійно зорієнтовану літерну, числову і графічну інформацію; уміння оформити відповідну професійну документацію; уміння зв'язно письмово висловлюватися. В основу професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаційних операторів у ВНЗ повинна бути покладена робота з формування визначеної вище номенклатури професійно-мовленнєвих умінь, які є базою для успішної реалізації їхнього професійного мовлення.

У четвертому розділі «Стан мовної підготовки майбутніх авіаторів у теорії і практиці педагогіки вищої школи» висвітлено результати аналізу нормативно-правової бази, навчальних планів і програм, визначено критерії і показники, схарактеризовано рівні сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів, описано результати пошуково-розвідувального і констатувального етапів експерименту.

Аналіз навчальних планів (напрям підготовки 6.070102 Аеронавігація ОКР Бакалавр (кваліфікація: 3143 Пілот (другий пілот), 3144 Диспетчер управління повітряним рухом), ОКР Спеціаліст за спеціальністю 7.07010202 Обслуговування повітряного руху (кваліфікація: Інженер з управління повітряним рухом) і ОКР Магістр за спеціальністю 8.07010202 Обслуговування повітряного руху (кваліфікація: Диспетчер служби руху) і програм навчальних дисциплін рідно- та іншомовної підготовки студентів («Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Іноземна мова», «Професійна англійська мова», «Авіаційна англійська мова») засвідчив, що в навчальному процесі не в повному обсязі реалізуються можливості для формування професійного мовлення майбутніх фахівців-авіаторів. Програма дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» розроблена для фахівців усіх технічних спеціальностей і не відбиває специфіки професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаційних операторів, окрім цього у програмах дисциплін рідно- та іншомовної підготовки не передбачено формування цілісного комплексу професійно-мовленнєвих умінь, які необхідні авіаційним операторам для реалізації ефективної професійно-мовленнєвої діяльності.

Пошуково-розвідувальний експеримент, на якому здійснювалося анкетування студентів та авіаційних операторів-практиків, а також виявлення рівня самооцінювання студентами свого професійного мовлення, засвідчив усвідомлення респондентами певних проблем у володінні професійним мовленням, підтвердив необхідність роботи в напрямі вдосконалення професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх авіаційних фахівців у навчально-виховному процесі профільного вишу.

Оцінка рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів у дослідженні визначалася за такими критеріями: перцептивно-інформаційний (показники: уміння слухати / сприймати інформацію при винятково голосовому спілкуванні (комунікація «повітря – земля»); уміння слухати / сприймати професійно зорієнтовану інформацію при безпе-

середньому (контактному) спілкуванні; уміння читати/сприймати професійно зорієнтовану інформацію з паперових і електронних носіїв); процесуально-інформаційний (показники: уміння обробляти сприйняту на слух і візуально професійно зорієнтовану інформацію; уміння добирати/шукати інформацію у бортовій довідковій літературі); інтеракційно-інформаційний (показники: уміння орієнтуватися в умовах спілкування; уміння планувати мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування; уміння добирати адекватні засоби для подання змісту; уміння забезпечувати зворотний зв'язок; володіння технікою ведення радіообміну); продуктивно-інформаційний (показники: уміння передавати на письмі професійно зорієнтовану літерну, числову і графічну інформацію; уміння оформляти відповідну професійну документацію; уміння зв'язно письмово висловлюватися).

Означені критерії і показники було покладено в основу характеристик рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаційних фахівців авіаційної галузі: високого, достатнього, задовільного і низького.

Майбутні авіатори із **високим рівнем** сформованості професійного мовлення характеризуються тим, що з легкістю розв'язують завдання приймання, обробки і передавання інформації. Вони здатні цілісно сприймати і повністю (100%) розуміти стандартну фразеологію РО з першого пред'явлення (вміють ідентифікувати, диференціювати, запам'ятовувати сприйняту з голосу інформацію, можуть сприймати повідомлення на завадогенному тлі); здатні цілісно і точно сприймати професійно зорієнтовану інформацію при безпосередньому / контактному спілкуванні з голосу або візуально і електронних носіїв (розуміють загальний зміст і деталі повідомлення, сприйнятого один раз у швидкому темпі; вміють вилучати конкретну інформацію з тривалого голосового повідомлення, сприйнятого за аудіовізуальним каналом). Студенти не відчують труднощів в обробці сприйнятої на слух чи візуальної інформації (чітко аналізують, класифікують, узагальнюють, доводять висновків щодо сприйнятої інформації); швидко і точно обробляють інформацію у формі РЦА; здатні працювати із загальноосвітньою довідковою (словники, енциклопедії, каталоги, електронні джерела, Інтернет-ресурси) та бортового довідкового літературою (обізнані зі структурою і знають алгоритми роботи з паперовими й електронними джерелами інформації, вміють виділяти ключові слова, володіють інфо-комунікаційними технологіями). Ефективно здійснюють мовленнєву інтеракцію (швидко і правильно орієнтуються в умовах спілкування, складають точний комунікативний портрет реципієнта; планують мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування; добирають адекватні мовні й композиційні засоби для подання змісту; легко встановлюють і ефективно підтримують зворотний зв'язок в інтеракції; володіють відмінною (безпомилковою) технікою ведення РО). Успішно реалізують письмові висловлювання різних рівнів (точно і правильно передають на письмі професійно зорієнтовану літерну, числову і графічну інформацію; оформляють необхідну професійну документацію; зв'язно письмово висловлюються). У них адекватна самооцінка рівня володіння професійним мовленням, сформовані вміння взаємо- і самоконтролю мовлення.

Достатнім рівнем сформованості професійного мовлення характеризуються майбутні авіатори, які відчують окремі труднощі в розв'язанні завдань приймання, обробки і передавання інформації. Вони здатні цілісно сприймати і практично повністю розуміти стандартну фразеологію РО з першого пред'явлення (вміють ідентифікувати, диференціювати, запам'ятовувати сприйняту з голосу інформацію, проте відчують певні труднощі при сприйнятті повідомлення на завадогенному тлі); у цілому цілісно і точно сприймають професійно зорієнтовану інформацію при безпосередньому/контактному спілкуванні з голосу або візуально з паперових і електронних носіїв, труднощі сприйняття можуть бути пов'язані з однократністю і швидким темпом сприйняття інформації (виникають окремі неточності в розумінні загального змісту і деталей повідомлення); здатні вилучати конкретну інформацію з тривалого голосового повідомлення, сприйнятого за аудіовізуальним каналом. Студенти загально розв'язують завдання, пов'язані з обробкою сприйнятої на слух чи візуальної інформації (аналізують, класифікують, узагальнюють), проте відчують певні труднощі у формулюванні висновків; достатньо швидко і правильно обробляють інформацію у формі РЦА; здатні працювати з більшістю різновидів загальноосвітньої довідкової літератури (словники, енциклопедії, каталоги, електронні джерела, Інтернет-ресурси), натомість робота з бортовою довідковою літературою викликає у них певні труднощі (недостатня обізнаність щодо структури й алгоритмів роботи з паперовими та електронними джерелами інформації, певні труднощі у виділенні ключових слів і володінні інфо-комунікаційними технологіями). Здійснюють мовленнєву інтеракцію (у цілому швидко і правильно орієнтуються в умовах спілкування, складають досить точний комунікативний портрет реципієнта; планують мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування; володіють достатньою технікою ведення РО), водночас можуть відчувати труднощі в добірї адекватних мовних і композиційних засобів для розкриття змісту повідомлення; не завжди легко встановлюють і ефективно підтримують зворотний зв'язок в інтеракції. Студенти досить ефективно реалізують письмові висловлювання різних рівнів, водночас у них виникають окремі неточності в передаванні професійно зорієнтованої літерної, числової чи графічної інформації; відхилення від стандартів в оформленні професійної документації; окремі композиційні та стилістичні труднощі у зв'язних письмових висловлюваннях. Спостерігаються випадки завищеної чи заниженої самооцінки мовлення. Самоконтроль мовлення не завжди адекватний.

Задовільний рівень сформованості професійного мовлення був властивий студентам, які відчують помітні труднощі в розв'язанні завдань приймання, обробки і передавання інформації. Вони фрагментарно сприймають і не точно розуміють стандартну фразеологію РО з першого пред'явлення (потребують повторного пред'явлення матеріалу чи зниження темпу його подання), відчують значні труднощі при сприйнятті повідомлення на завадогенному тлі; не завжди цілісно і точно сприймають професійно зорієнтовану інформацію при безпосередньому / контактному спілкуванні з голосу або візуально з паперових і електронних носіїв (виникають порушення й неточності як у розумінні загального змісту, так і деталей повідомлення); студенти не точно вилучають конкретну інформацію з тривалого голосового повідомлення.

ня, сприйнятого за аудіовізуальним каналом. Не завжди ефективно розв'язують завдання, пов'язані з обробкою сприйнятої з голосу чи візуальної інформації (здійснюють загальний аналіз, проте не здатні чітко класифікувати, узагальнити інформацію, дійти висновків); припускаються помилок в обробці інформації у формі РЦА; здатні працювати лише з окремими різновидами загальноосвітньої довідкової літератури, невміння визначати ключові слова утруднює їхню роботу з енциклопедіями, каталогами, електронними джерелами, Інтернет-ресурсами, значні труднощі викликає у них робота з бортовою довідковою літературою. Студенти не завжди ефективно здійснюють мовленнєву інтеракцію (погано орієнтуються в умовах спілкування, не вміють скласти комунікативний портрет реципієнта; їм важко планувати мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування, добирати адекватні мовні й композиційні засоби для розкриття змісту повідомлення; відчують значні труднощі у встановленні й підтримці зворотного зв'язку в інтеракції. Рівень володіння технікою ведення РО недостатній для ефективної професійної комунікації). Студенти відчують труднощі в передаванні професійної зорієнтованої літерної, числової чи графічної інформації; відхиляються від стандартів в оформленні професійної документації; зв'язність письмових висловлювань вимагає роботи з її вдосконалення. Самооцінка і самоконтроль мовлення здебільшого неадекватні.

Низький рівень сформованості професійного мовлення був властивий студентам, які відчують значні труднощі в розв'язанні завдань приймання, обробки і передавання інформації. Такі студенти фрагментарно сприймають і не точно розуміють стандартну фразеологію РО як з першого, так і з другого пред'явлення, не готові до сприйняття повідомлень на завадогенному тлі; відчують значні труднощі у сприйманні професійно зорієнтованої інформації при безпосередньому/контактному спілкуванні з голосу або візуально з паперових і електронних носіїв (порушення й неточності стосуються як загального змісту, так і деталей повідомлення); не вміють вилучати конкретну інформацію з тривалого голосового повідомлення, сприйнятого за аудіовізуальним каналом. Студенти відчують значні труднощі у розв'язанні завдань, пов'язаних з обробкою сприйнятої на слух чи візуально інформації; припускаються помилок в обробці інформації у формі РЦА; здатні працювати лише з окремими різновидами загальноосвітньої довідкової літератури, невміння визначати ключові слова утруднює роботу з енциклопедіями, каталогами, електронними джерелами, Інтернет-ресурсами; не готові до роботи з бортовою довідковою літературою. Студенти відчують значні труднощі у здійсненні мовленнєвої інтеракції (погано орієнтуються в умовах спілкування, не вміють скласти комунікативний портрет реципієнта; їм важко планувати мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування, добирати адекватні мовні й композиційні засоби для розкриття змісту повідомлення; підтримувати зворотний зв'язок в інтеракції). Рівень володіння технікою ведення РО недостатній для ефективної професійної комунікації. Студенти відчують труднощі в усіх видах письмових висловлювань. У них не сформовані вміння самоконтролю мовлення, самооцінка мовлення неадекватна.

За результатами виконання студентами серії діагностичних завдань на етапі констатувального зрізу було з'ясовано, що на високому рівні сформованості професійного мовлення перебувало 5,5 % студентів ЕГ і 6,2 % – КГ. Достатній рівень було виявлено у 18,5 % студентів ЕГ і КГ. Переважна більшість студентів перебували на задовільному (ЕГ – 40,5 %, КГ – 40,7 %) та низькому (ЕГ – 35,5 %, КГ – 34,6 %) рівнях сформованості професійного мовлення. Усе це переконливо довело недостатню сформованість професійного мовлення у майбутніх авіаторів і підтвердило потребу розробки та апробації експериментальної моделі, педагогічних умов і методики формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі.

У **п'ятому розділі «Експериментальна методика формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів»** було визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування професійного мовлення у майбутніх фахівців-операторів авіаційної галузі, висвітлено експериментальну модель і методику його формування в навчальному процесі, подано результати прикінцевого етапу формувального експерименту.

На формувальному етапі експерименту було розроблено експериментальну модель формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі (див. рис.), що охоплює три основні блоки – цільовий, змістово-процесуальний і критеріально-рівневий. Цільовий блок забезпечував спрямованість досліджуваного процесу, визначення стратегічних і тактичних цілей, очікуваних результатів експериментальної роботи. Змістово-процесуальний блок моделі сприяв процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів, здійснюваного в межах педагогічного процесу шляхом застосування низької форм і методів роботи. Критеріально-рівневий блок моделі передбачав систему критеріїв, що забезпечували можливість визначати рівні сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців-авіаторів.

Експериментальному навчальному процесу, що базувався на представленій експериментальній моделі, передувала пропедевтичний етап, в основу якого було покладено реалізацію такої педагогічної умови – навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів. Оскільки почально-методичний супровід ми розуміли як планування, розробку й створення оптимальної системи навчально-методичної документації і засобів навчання, необхідних для забезпечення повного і якісного процесу мовної підготовки майбутніх авіаційних авіаторів в аспекті формування умінь їхньої майбутньої професійно-мовленнєвої діяльності, то, відповідно, на пропедевтичному етапі навчання відбувалася матеріальна реалізація зазначеної системи.

Експериментальна модель обіймає чотири взаємопов'язані етапи: мотиваційний, міжпредметний, комунікативно-тренувальний, рефлексійно-оцінний.

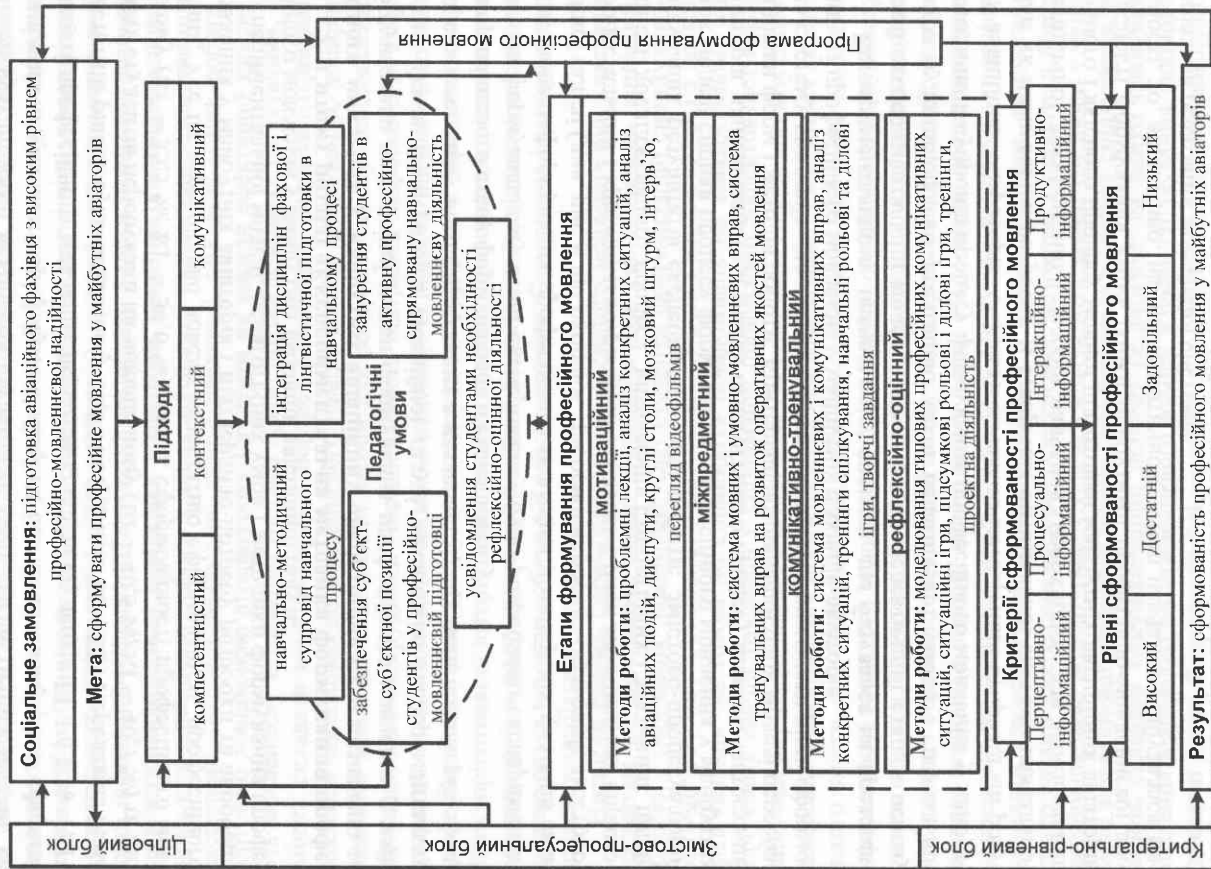

Рис. Експериментальна модель формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів

Метою першого – мотиваційного – етапу було забезпечення позитивної мотивації майбутніх авіаторів до роботи з формування у них професійного мовлення, розвиток діяльнісних компонентів їхньої суб'єктності, підвищення їхньої самостійності як універсальної здатності до планування, регулювання, цілеспрямованості діяльності; стимулювання креативності в освітній діяльності, незалежності в судженнях і прийнятті рішень. Студентам пропонувалися завдання, що спонукали їх до мовленнєвої діяльності й водночас демонстрували критичну важливість мовленнєвого аспекту в структурі професійної діяльності авіаційного оператора. Означена робота здійснювалася в межах навчальних дисциплін «Професійна англійська мова» та «Українська мова (за професійним спрямуванням)» в індивідуальних, групових і колективних формах роботи. Основними методами роботи на цьому етапі навчання були проблемні лекції, бесіди, диспути і дискусії, круглі столи, окрім цього застосовувалися різноманітні практичні види діяльності, такі як аналіз конкретних ситуацій із постановкою проблемних питань, аналіз авіаційних подій, мозкові атаки, інтерв'ю, перегляд відеофільмів тощо. В основі першого етапу експериментального навчання реалізовували таку педагогічну умову – забезпечення суб'єкт-суб'єктної позиції студентів у їхній професійно-мовленнєвій підготовці.

Метою другого – міжпредметного – етапу було залучення студентів до активної навчально-мовленнєвої діяльності з формування професійного мовлення, здійсненої у цілісному й інтегрованому комплексі навчальних дисциплін фахової і лінгвістичної підготовки майбутніх авіаторів. Формами навчання виступили: індивідуальні, групові й колективні форми роботи на практичних заняттях із дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Професійна англійська мова», «Управління повітряним рухом», «Людський чинник» і перший змістовий модуль спецпрактикуму «Професійна комунікація авіаційних операторів». Методи роботи: система мовних і умовно-мовленнєвих вправ, тренувальні завдання на розвиток оперативних якостей мовлення майбутніх авіаційних операторів (підвищення пам'яті, уміння розв'язувати мовленнєві завдання в умовах жорсткого ліміту часу, на тлі несприятливих умов роботи і т. ін.), система завдань на розвиток умінь сприймати інформацію з голосу і за візуальним каналом. Робота з розвитку оперативної пам'яті будувалася за принципом нарощування груднощів, студентам пропонувалося запам'ятати і відтворити низки слів, цифр, словосполучень із числівниками, топонімами. Розвитку пам'яті також сприяли вправи, що виконувалися за технологією «снігового валу» ("snow ball" exercises), завдання на запам'ятовування фрагментів тексту, ігрові види діяльності (напр., робота з флеш-картами, термінологічні доміно тощо). Спеціальна серія вправ готувала студентів до сприймання повідомлень за несприятливих умов (на тлі різного роду перешкод і спеціально створених труднощів). Окремо передбачалися

вправи на формування вмінь ідентифікації і диференціації на слух стандартних повідомлень РДА в режимі «екіпаж – диспетчер», на ідентифікацію лексикону за тематичною приналежністю, на виявлення неточностей в радіомовленні, на утримування в пам'яті й відновлення фрагментів діалогу, на розуміння загального змісту тексту, на прогнозування змісту зв'язного висловлювання за змістом прослуханої частини тексту / репліки; на диференціацію основної і деталізуючої інформації, на розвиток вмінь вірогіднісного прогнозування і вилучення конкретної інформації. У роботі над розвитком уміння сприймати інформацію з паперових і електронних носіїв студенти залучалися до виконання завдань на формування вмінь цілісного сприйняття тексту, вірогіднісного прогнозування, детального розуміння друкованого тексту, вилучення конкретної інформації. Здійснювалася робота над фонетичним, лексичним і граматичним аспектами авіаційної підмови (вправи на переклад, редагування, диференціацію омонімів, збільшення професійного тезауруса студентів та ін.). Отже, на другому етапі реалізації експериментальної методики здійснювалася психологічна підготовка студентів до роботи з мовним матеріалом (розвиток оперативної пам'яті, уваги, формування готовності до роботи в ускладнених умовах), вдосконалювалися вміння сприймати інформацію за різними каналами, відбувалося зняття фонетичних, лексичних і граматичних труднощів в оперуванні матеріалом РДА та підмови авіації. На цьому етапі роботи реалізовувалася така педагогічна умова – інтеграція дисциплін фахової і лінгвістичної (рідномовної/іншомовної) підготовки у процесі формування професійного мовлення майбутніх авіаторів.

Метою третього – комунікативно-тренувального – етапу був розвиток професійно-мовленнєвих умінь майбутніх авіаторів в умовах спеціально організованого професійно-комунікативного середовища. На цьому етапі відбувалося відпрацювання професійного мовлення в майбутніх операторів за попередньо визначеними процесуально-інформаційним, інтеракційно-інформаційним і продуктивно-інформаційним критеріями. Форми роботи: індивідуальні, групові й колективні форми роботи на практичних заняттях зі спецпрактикуму «Професійна комунікація авіаційних операторів». Методи роботи: проблемні лекції, система мовленнєвих і комунікативних вправ, ситуаційні завдання проблемного типу, аналіз конкретних ситуацій, тренінги спілкування, дискусії творчі завдання тощо. З метою формування вмінь обробляти сприйняту на слух та візуально інформацію студенти залучалися до виконання серії завдань на розвиток умінь виділяти головну інформацію в тексті (за інтегральним і диференціальним алгоритмами читання), узагальнювати інформацію і доходити висновків (анотування і реферування інформації), обробляти інформацію, сприйняту у формі РДА, шукати / добирати інформацію з довідкової бортової літератури в умовах ліміту часу. Робота за інтеракційно-інформаційним критерієм сформованості професійного мовлення передбачала оволодіння сту-

дентами низкою декларативних знань щодо особливостей діалогічного і мовнологічного мовлення, типів, стилів і жанрів мовлення, певних теоретичних засад ораторського мистецтва (на лекціях і в самостійній роботі), формування вмінь здійснювати інтеракцію відбувалося в дискусіях, тренінгах спілкування, серії навчальних ігор, завдань на розвиток техніки ведення РО, серії комунікативних вправ і творчих завдань, у змодельованих типових комунікативних ситуаціях. Робота за продуктивно-інформаційним критерієм сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаторів була пов'язана з письмовою формою мовлення і реалізовувалася у спеціально дібраній серії вправ. Отже, на комунікативно-тренувальному етапі експериментального дослідження відбувалося опрацювання вмінь професійного мовлення студентів приймати, обробляти й передавати професійно зорієнтовану мовленнєву інформацію. Упродовж етапу реалізовувалася така педагогічна умова – залучення студентів в активну професійно-спрямовану навчально-мовленнєву діяльність.

Четвертий – рефлексійно-оцінний – етап мав за мету стимулювання творчого застосування студентами сформованих умінь професійного мовлення у навчальній професійно-мовленнєвій діяльності, розвиток рефлексійно-оцінних умінь професійно-мовленнєвої діяльності, самостійності в підвищенні рівня професійного мовлення, оцінку стратегій щодо підвищення власних мовленнєвих досягнень. Робота на цьому етапі організовувалася відповідно до вимог контекстного навчання. Занурення студентів в умови суміщеної (предметної і мовленнєвої) діяльності сприяло їхній саморефлексії, спонукало до самооцінювання рівня здобутих на попередніх етапах навчальних досягнень, мотивувало до роботи з удосконалення тих чи тих показників сформованості їхнього професійного мовлення. Формами роботи виступили: індивідуальні, групові й колективні форми роботи на заняттях зі спецпрактикуму «Професійна комунікація авіаційних операторів», що відбувалися як квазі-професійна діяльність майбутніх авіаторів. Методи роботи: моделювання типових професійних комунікативних ситуацій (ситуації-ілюстрації, ситуації-оцінки, ситуації-запит інформації), ситуаційні завдання проблемного типу, аналіз авіаційних подій, дискусії, ситуаційні ігри, підсумкові рольові й ділові ігри, тренінги спілкування, проектна діяльність, мозкові атаки, перегляд відеофільмів, спостереження, взаємо- і самоаналіз. На цьому етапі навчання реалізовувалася така педагогічна умова – усвідомлення студентами необхідності рефлексійно-оцінної діяльності у процесі формування їхнього професійного мовлення.

По завершенні формувального етапу експерименту було проведено повторний контрольний зріз щодо визначення рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів (див. табл.).

гія, радіотелефонна фразеологія, що застосовується в комунікації «повітря – земля», і професійне арг.

Комунікація «повітря–земля» – це двобічний обмін інформацією засобами обладнання радіозв'язку між екіпажем ПС і наземними диспетчерськими службами і/чи іншими ПС, а також при внутрішньому радіозв'язку між членами екіпажу. Реалізується цей різновид професійного мовлення авіаторів на матеріалі термінологічного макрополя «Радіообмін цивільної авіації». Комунікативним середовищем для термінології РЦА є діяльність радіообміну, що застосовується і здійснюється на ПС під час польоту і пов'язаних із ним операцій, які виконуються ПС на землі. Підмову РО розглядаємо як сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера й пілота) під час виконання польоту і представлену в діалогах «пілот–авіадиспетчер».

5. Діахронічний, лексико-семантичний і словотворчий аналіз української авіаційної терміносистеми засвідчив, що вона має понад сторічну історію, у ній представлено різноманітні макрополя, що відбивають розвиток сучасної авіації, переважна кількість авіаційних термінів є дво- та багатоконпонентними утвореннями. Авіаційна підмова англійської мови є добре розвинutoю. Вона охоплює термінологічне макрополе «Радіообмін цивільної авіації» та багату авіаційну терміносистему. За способами терміноутворення українські та англійські терміни подібно, виникають нові термінологічні одиниці в обох мовах на основі лексико-семантичного, морфологічного та лексикосинтетичного способів терміноутворення. На початкових етапах становлення авіаційних терміносистем обидві мови запозичували термінологічні одиниці з інших мов (переважно з французької, оскільки франкомовні країни значний проміжок часу були лідером у розвитку авіаційних технологій). На початку ХХ ст. така ситуація змінилася, сьогодні таким лідером є англійська країна, тому англійські авіаційні терміни утворюються з рідномовного матеріалу, українські – продовжують запозичуватися, переважно з англійської, та в той чи той спосіб адаптуються до норм української мови.

6. У процесі дослідження було визначено три методологічні підходи, що лягли в основу роботи з формування професійного мовлення авіаційних операторів: компетентнісний, контекстний, комунікативний. Компетентнісний підхід дав змогу розглядати професійно-мовленнєві вміння майбутніх авіаторів як стрижень їхньої професійно-мовленнєвої компетентності, а отже, професійної надійності; комунікативний підхід був запорукою готовності майбутніх операторів до професійного спілкування; контекстний підхід дозволив максимально наблизити навчальний процес до умов реальної професійної комунікації і сформувати психологічну готовність до неї.

7. Аналіз професійної діяльності людини-оператора в авіації дозволив дійти низки висновків щодо соціо-психологічних чинників, що зумовлюють специфіку її професійно-мовленнєвої діяльності, з-поміж них: людина-оператору належить провідна, інтегральна роль у системі «людина–машина–середовище»; оператор здійснює управління не фізичним об'єктом як таким, а його інформаційною моделлю, тому циркуляція й обробка інформації мають в авіації фундаментальне значення; від точності й своєчасності прийому інформації авіатором, надійності її збереження й відтворення, ефективності обробки залежить швидкість, точність і надійність усієї авіаційної системи; неповнота, двозначність, невизначеність інформації можуть не лише погіршити часові й точнісні характеристики діяльності оператора, але й викликати стрес і помилкові дії; безпека в авіації пов'язана з людським чинником і трактується як «висока професійна надійність пілота (екіпажу)»; на сучасному етапі робота з формування надійності авіаторів повинна спрямовуватися на формування їхнього професійного мовлення.

8. Оцінка рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів у дослідженні визначалася за такими критеріями: перцептивно-інформаційний (показники: уміння слухати/сприймати інформацію при винятково голосовому спілкуванні (комунікація «повітря–земля»); уміння слухати/сприймати професійно зорієнтовану інформацію при безпосередньому (контактному) спілкуванні; уміння читати/сприймати професійно зорієнтовану інформацію з паперових і електронних носіїв); процесуально-інформаційний (показники: уміння обробляти сприйняту на слух і візуально професійно зорієнтовану інформацію; уміння добирати/шукати інформацію у бортовій довідковій літературі); інтеракційно-інформаційний (показники: уміння орієнтуватися в умовах спілкування; уміння планувати мовлення відповідно до мовленнєвого наміру й умов спілкування; уміння добирати адекватні засоби для подання змісту; уміння забезпечувати зворотний зв'язок; водолінійна техніка ведення радіообміну); продуктивно-інформаційний (показники: уміння передати на письмі професійно зорієнтовану літерну, числову і графічну інформацію; уміння оформляти відповідну професійну документацію; уміння зв'язно письмово висловлюватися).

9. Означені критерії і показники було покладено в основу характеристики рівнів сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі: високого, достатнього, задовільного і низького.

9. Педагогічними умовами формування професійного мовлення у майбутніх фахівців-авіаторів було детерміновано: навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів; забезпечення суб'єкт-суб'єктної позиції студентів у їхній професійно-мовленнєвій підготовці; інтеграція дисциплін фахової і лінгвістичної (рідно-

мовної/іншомовної) підготовки у процесі формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів; занурення студентів в активну професійно-спрямовану навчально-мовленнєву діяльність; усвідомлення студентами необхідності рефлексійно-оцінної діяльності у процесі формування їхнього професійного мовлення.

10. У дослідженні розроблено експериментальну модель навчання, яка ґрунтується на компетентнісному, контекстному і комунікативному підходах, передбачає поетапну реалізацію визначених педагогічних умов і обіймає чотири взаємопов'язані етапи: мотиваційний, міжпредметний, комунікативно-тренувальний, рефлексійно-оцінний. Метою першого – мотиваційного – етапу було забезпечення позитивної мотивації майбутніх авіаторів до роботи з формування у них професійного мовлення. Метою другого – міжпредметного – етапу було залучення студентів до активної навчально-мовленнєвої діяльності з формування професійного мовлення, здійсненої у цілісному й інтегрованому комплексі навчальних дисциплін фахової і лінгвістичної підготовки майбутніх авіаторів. Метою третього – комунікативно-тренувального – етапу був розвиток умінь професійного мовлення майбутніх авіаторів в умовах спеціально організованого професійно-комунікативного середовища. Четвертий – рефлексійно-оцінний – етап мав за мету стимулювання творчого застосування студентами сформованих умінь професійного мовлення у навчальній професійно-мовленнєвій діяльності, розвиток рефлексійно-оцінних умінь професійно-мовленнєвої діяльності. Формами роботи виступили: індивідуальні, групові й колективні форми роботи на заняттях у межах дисциплін «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Професійна англійська мова», «Управління повітряним рухом», «Людський чинник» і спеціальному «Професійна комунікація авіаційних операторів». Методи роботи: проблемні лекції, система мовних, умовно-мовленнєвих і комунікативних вправ, тренувальні завдання на розвиток оперативних якостей мовлення (підвищення пам'яті, уміння розв'язувати мовленнєві завдання в умовах жорсткого ліміту часу, на тлі несприятливих умов роботи і т. ін.), аналіз конкретних ситуацій із постановкою проблемних питань, аналіз авіаційних подій, диспути, круглі столи, мозковий штурм, перегляд відеофільмів, моделювання типових професійних комунікативних ситуацій, ситуаційні ігри, підсумкові рольові й ділові ігри, тренінги, проєктна діяльність, спостереження, самоаналіз.

11. За результатами навчання студенти експериментальної групи досягли значних позитивних зрушень щодо рівнів сформованості у них професійного мовлення. Високий рівень виявили 19,4 % студентів (було 5,5 %); достатній – 44,6 % студентів (було 18,5 %); зменшилася кількість тих, хто перебував на задовільному 27,7 % (було 40,5 %) і низькому 8,3 % (було 35,5 %) рівнях. Відбулися певні зміни і в рівнях сформованості професійного мовлення студен-

тів контрольної групи, проте вони не були відчутними. Так, високий рівень засвідчили 10,4 % (було 6,2 %) студентів; достатній – 26,6 % (було 18,5 %); більша частина студентів залишилася на задовільному 47,1,3 % (було 40,7 %) і низькому 15,9 % (було 34,6 %) рівнях сформованості професійного мовлення. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми професійно-мовленнєвої підготовки фахівців авіаційної галузі. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні теоретичних засад і розробці методики роботи з удосконалення професійного мовлення фахівців-авіаторів у системі підвищення кваліфікації.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях автора Монографії:

1. Ковтун О. В. Теоретичні засади професійно-мовленнєвої діяльності фахівців авіаційної галузі : [монографія] / О. В. Ковтун; наук. ред. док. пед. наук, проф., дійсний член НАПН України Богущ А. М. – К. : Освіта України, 2012. – 264 с.
2. Ковтун О. В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : [монографія] / О. В. Ковтун; наук. ред. док. пед. наук, проф., дійсний член НАПН України Богущ А. М. – К. : Освіта України, 2012. – 448 с.
3. Ковтун О. В. Комунікативно-мовленнєвий супровід професійної підготовки майбутніх фахівців-авіаторів // Комунікативно-мовленнєвий супровід професійної підготовки майбутніх фахівців півдня України: [колект. монографія] / А. М. Богущ, Ж. Д. Горіна, Л. І. Казанцева, О. І. Кисельова, О. В. Ковтун, О. М. Руснак, О. С. Трифонова, М. П. Черкасов / За заг. ред. академіка А. М. Богущ. – Одеса : В-во ТОВ "Лерадрук", 2012. – С. 177–204.
4. Бугайчук О. В. Лексикологія англійської і української мов : методична розробка / О. В. Бугайчук. – К. : НАУ, 2004. – 56 с.
5. Бугайчук О. В. Опора на дані контрастивного аналізу граматичних явищ української і англійської мов як фактор удосконалення загальнономовленнєвих навичок студентів / О. В. Бугайчук // Наука і сучасність (зб. наук. праць). – Т. XXXV. – К. : Логос, 2002. – С. 39–48.
6. Ковтун О. В. Підходи до організації навчального процесу у вищому технічному навчальному закладі: проектування мовної освіти інженера / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вып. 12. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2008. – С. 183–190.
7. Ковтун О. В. Болонський процес і перспективи підготовки інженерних фахівців у вищій технічній школі України / О. В. Ковтун // Вища освіта Укра-

- їни. – Дод. 3. – Т. V (12). – 2008. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 254–260.
8. Ковтун О. В. Мультимедійні технології в іншомовній освіті майбутніх фахівців авіаційної галузі / О. В. Ковтун // Педагогічний процес: теорія і практика (зб. наук. праць). – Вип. 4. – К.: Вид-во «Екмо», 2008. – С. 113–120.
9. Ковтун О. В. Професійна діяльність фахівців авіаційної сфери як підґрунтя для формування їхньої автентичної мовленнєвої комунікації / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9, листопад-грудень. – С. 248–253.
10. Ковтун О. В. Урахування лінгвopsихологічних характеристик усного і писемного мовлення в організації мовної освіти інженерів / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9, листопад-грудень. – С. 243–248.
11. Ковтун О. В. Мовленнєва діяльність як категорія лінгводидактики / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вип. 1-2. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2009. – С. 103–112.
12. Ковтун О. В. Компетентнісний підхід як методологічний концепт професійно-мовленнєвої підготовки авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Вища освіта України. – Дод. 4. – Т. III (15). – 2009. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 72–82.
13. Ковтун О. В. Лінгводидактична характеристика української авіаційної терміносистеми та авіаційної підмови / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2009. – № 10. – С. 165–169.
14. Ковтун О. В. Діяльність авіаційного оператора: психолого-педагогічний аналіз / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2010. – № 2/LXXXXIX. – С. 24–29.
15. Ковтун О. В. Інформаційні технології у професійно-мовленнєвій підготовці авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка (зб. наук. праць). – Вип. 1 (188). – Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – С. 204–212.
16. Ковтун О. В. Вимоги до професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів: діахронічний аспект / О. В. Ковтун // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах (зб. наук. праць). – Вип. 8 (61). – Запоріжжя : Вид-во Класичного приватного університету, 2010. – С. 208–217.
17. Ковтун О. В. Номенклатура загальнономовленнєвих умінь у професійно-мовленнєвій діяльності авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2010. – № 8/LXXXXV, жовтень-листопад. – С. 123–127.
18. Ковтун О. В. Сутність професійно-мовленнєвої діяльності авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Гуманізація навчально-виховного процесу (зб. наук. праць). – Вип. LI. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 3–14.

19. Ковтун О. В. Вплив інформаційно-комунікативних технологій сучасного повітряного судна на організацію мовної освіти майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Науковий вісник Донбасу – [електронне наукове фахове видання]. – 2010. – № 1(9). – Режим доступу до журн.: http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN9/index.htm
20. Ковтун О. В. Теоретичні аспекти поняття «загальнономовленнєві умовиння» / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць) // Вип. 11-12. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. – С. 200–209.
21. Ковтун О. В. Контекстний підхід як методологічний концепт формування професійно-мовленнєвої діяльності майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Вища освіта України. – Дод. 4. – Т. V (23). – 2010. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 459–468.
22. Ковтун О. В. Оператор складних систем управління: сутність професійної діяльності / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вип. 3-4. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. – С. 156–164.
23. Ковтун О. В. Комунікативний підхід до організації мовної освіти авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2011. – № 5/СШ, серпень. – С. 89–94.
24. Ковтун О. В. Критерії та показники готовності майбутніх авіаційних операторів до професійно-мовленнєвої діяльності / О. В. Ковтун // Вища освіта України. – Дод. 2 до № 3. – Т. VII (32). – 2011. – Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 154–162.
25. Ковтун О. В. Комунікативний підхід у мовній освіті: діахронічний аналіз / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2011. – № 7/СШ, жовтень. – С. 50–54.
26. Ковтун О. В. Стан дослідження проблеми організації мовної підготовки майбутніх авіаційних операторів у теорії вищої школи / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вип. 7-8. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2012. – С. 40–48.
27. Ковтун О. В. Нормативно-правова база щодо мовної підготовки майбутніх авіаційних операторів у вищій школі / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). Вип. 1-2. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2012. – С. 118–129.
28. Ковтун О. В. Педагогічні умови формування загальнономовленнєвих умінь майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Вища освіта України.

– Дод. 3 до № 1. – Т. 1. – 2012. – Темат. вип. «Міжнародні Челланівські психолого-педагогічні читання». – С. 302–308.

29. Ковтун О. В. Технологія дослідження рівня сформованості загально-мовленевих умінь у майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2012. – № 1/CVII, січень-лютий, 2012. – С. 125–130.

30. Ковтун О. В. Формування суб'єкт-суб'єктної позиції майбутніх авіаторів в експериментальній методиці з формування їхнього професійного мовлення / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вип. 11-12. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2012. – С. 94–103.

31. Ковтун О. В. Формування процесуально-інформаційних умінь професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – [електронне наукове фахове видання]. – 2012. – Вип. 5. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnpdps/2012_5/12kovtun.pdf

32. Ковтун О. В. Експериментальна модель формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів / О. В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (зб. наук. праць). – Вип. 11-12. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2012. – С. 117–127.

Статті в інших виданнях

33. Ковтун О. В. Професійно-комунікативна діяльність майбутніх фахівців авіаційної галузі: стратегія мовної підготовки у вузі / О. В. Ковтун // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: серия «Филология». – 2008. – Том 21 (60). – № 2. – С. 106–110.

34. Ковтун О. В. Парадигми лінгводидактичної освіти: підходи до формування мовної особистості / О. В. Ковтун // Сучасні дослідження з іноземної філології (зб. наук. праць). – Вип. 6. – Ужгород : ТзОВ «Папірус-Ф», 2008. – С. 738–742.

35. Ковтун О. В. Становлення української авіаційної термінології / О. В. Ковтун // Лінгвістичні студії (зб. наук. праць). – Вип. 19. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – С. 137–141.

36. Ковтун О. В. Мовна підготовка фахівців авіаційної галузі / О. В. Ковтун // Мовні і концептуальні картини світу (зб. наук. праць). – Вип. 25, ч. 2. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – С. 74–77.

37. Ковтун О. В. Мовно-культурна комунікація сучасних інженерних фахівців авіаційної галузі: лінгводидактичні міркування / О. В. Ковтун // Мовні і концептуальні картини світу (зб. наук. праць). – Вип. 26, ч. 2. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – С. 64–68.

38. Ковтун О. В. До проблем формування загально-мовленевих умінь у майбутніх фахівців авіаційної галузі / О. В. Ковтун // Наука школа академіка Алли Ботуш: [монографія]. – К. : Видавничий дім «Слово», 2009. – С. 111–119.

Тези та матеріали наукових конференцій:

39. Ковтун О. В. Компетентнісний підхід в організації мовної освіти майбутніх фахівців авіаційної галузі : матеріали VIII міжн. міждисципл. науко-практ. школи-конф. [“Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління”], (2-9 листопада 2008 р.). – Харків : Укр. асоціація «Жінки в науці та освіті», ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 180–181.

40. Ковтун О. В. Кредитно-модульна система як основа проектування індивідуальних освітніх траєкторій студентів з мовної підготовки : матеріали VIII всеукр. наук.-метод. конф. [“Кредитно-модульна система підготовки фахівців”], (5-6 грудня 2008 р.). – Запоріжжя : Вид-во ЗДА, 2008. – С. 126–130.

41. Ковтун О. В. Вимоги до мови перекладу авіаційних текстів : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. [“Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції”], (3 квітня 2009 р.). – К. : НАУ-друк, 2009. – С. 95–99.

42. Ковтун О. В. Розвиток української авіаційної термінології та фразеології радіообміну : матеріали наук.-практ. конф. [“Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу”], (11 грудня 2009 р.). – № 2. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 276–288.

43. Ковтун О. В. Особливості перекладу англійських авіаційних термінів українською мовою : матеріали III міжн. наук.-практ. конф. [“Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції”], (2-3 квітня 2010 р.). – К. : АграрМедіаГруп, 2010. – С. 182–186.

44. Ковтун О. В. Вимоги до володіння авіаційними операторами англійською мовою : матеріали III міжн. наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми філології та американські студії”], (21-23 квітня 2010 р.). – Т. 2. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С. 135–139.

45. Ковтун О. В. Вимоги щодо підготовки майбутніх авіаційних операторів до професійної комунікації : матеріали міжрегіон. метод. семінару [“Підготовка студентів немовних спеціальностей до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін”], (16 червня 2010 р.). – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С. 35–38.

46. Ковтун О. В. Контекстний підхід у мовній підготовці операторів : матеріали X міжн. міждисципл. наук.-практ. школи-конф. [“Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління”], (4-10 листопада 2010 р.). – Харків : Укр. асоціація «Жінки в науці та освіті», ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – С. 198–199.

47. Ковтун О. В. Особливості перекладу абрєвіатур і скорочень в галузі авіації : матеріали IV міжн. наук.-практ. конф. [“Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика”], (1-2 квітня 2011 р.). – К. : АграрМедіаГруп, 2011. – С. 136–140.
48. Kovtun O. Requirements to English language proficiency in aeronautical communication : матеріали IV міжн. наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми філології, американські та британські студії”], (6-8 квітня 2011 р.). – Т. 2. – К. : Університет «Україна», 2011. – С. 112–116.
49. Ковтун О. В. Українська авіаційна термінологія як об’єкт навчання майбутніх перекладачів : матеріали X міжнар. наук.-техн. конф. [“AVIA-2011”], (19-21 квітня 2011 р.). – Т. IV. – К., 2011. – С. 37.16–37.19.
50. Kovtun O. Context approach: a new paradigm in the language education of pilots and air traffic controllers: proceedings of the Vth World Congress [“Aviation in the XXIst century”], (25-27 September 2012). – Vol. 3. – К., 2012. – P. 8.1.47–8.1.50.
51. Ковтун О. В. Навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : матеріали II всеукр. наук. конф. з міжнар. участю [“Сучасні соціально-гуманітарні дискурси”], (20 жовтня 2012 р.). – Дн. : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 1. – С. 54–58.
52. Ковтун О. В. Фундаменталізація змісту мовної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [“Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема”], (29 листопада 2012 р.). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 58–60.

АНОТАЦІЯ

Ковтун О. В. Теоретико-методологічні засади формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальностей 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова), 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», МОН молодьспорту України. – Одеса, 2013.

У дисертації розроблено та науково обґрунтовано концепцію формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі, яка охоплює теоретико-методологічний і технологічний концепти; теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано педагогічні умови формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів (навчально-методичний супровід процесу формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів; забезпечення суб’єкт-суб’єктної позиції студентів

у їхній професійно-мовленнєвій підготовці; інтеграція дисциплін фахової і лінгвістичної (рідномовної/іншомовної) підготовки в процесі формування професійного мовлення у майбутніх авіаторів; занурення студентів в активну професійно-спрамовану навчально-мовленнєву діяльність; усвідомлення студентами необхідності рефлексійно-оцінної діяльності в процесі формування їхнього професійного мовлення); визначено поняття «професійне мовлення фахівців авіаційної галузі», «професійно-мовленнєві вміння фахівців авіаційної галузі», критерії (перцептивно-інформаційний, процесуально-інформаційний, інтеракційно-інформаційний, продуктивно-інформаційний) з їх показниками, схарактеризовано рівні (високий, достатній, задовільний, низький) сформованості професійного мовлення у майбутніх фахівців-авіаторів. Розроблено експериментальну модель і методику формування професійного мовлення у майбутніх авіаційних операторів.

Ключові слова: майбутні фахівці авіаційної галузі, професійне мовлення, професійно-мовленнєва діяльність, професійно-мовленнєві вміння, формування професійного мовлення, авіаційний оператор, авіаційна підмова, радіообмін, комунікація «повітря – земля».

АННОТАЦІЯ

Ковтун Е. В. Теоретико-методологічні основи формування професійної мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі. – На правах рукопису.

Дисертація на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальностям 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык), 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», МОН молодежи спорта Украины. – Одесса, 2013.

В диссертации разработана и научно обоснована концепция формирования профессиональной речи у будущих специалистов авиационной отрасли, состоящая из теоретико-методологического и технологического концептов. В ходе исследования определено, что профессиональная речь специалистов авиационной отрасли – это особая функциональная разновидность речи, которая обслуживает профессиональную сферу общения авиаторов. В структуру профессиональной речи авиационных операторов входят следующие компоненты: 1) специфическая профессионально-речевая коммуникация внутри социума «авиационные операторы», происходящая во время выполнения воздушным судном полета и реализующаяся в форме радиосвязи с гражданской авиацией; 2) общение авиационных операторов с представителями авиационного персонала во время пребывания воздушного судна на земле с це-

лю обеспечения организации полета и его безопасности; 3) общение с пассажирами, которое происходит опосредованно как сообщения экипажа о состоянии полета или непосредственно в случаях, когда с целью обеспечения безопасности полета необходимо вмешательство экипажа.

Формирование профессиональной речи будущих авиаторов основывается на наличии у них комплекса профессионально-речевых умений, под которыми понимаем способность к эффективной рецептивной и продуктивной речевой деятельности, связанной с реализацией функций профессионально-речевой коммуникации и общения. Профессионально-речевые умения авиационных операторов классифицированы по критерию «информационные процессы» и включают умения приема, обработки и передачи информации.

Оценка уровня сформированности профессиональной речи у будущих авиационных операторов определялась по таким критериям: рецептивно-информационный (показатели: умение слушать / воспринимать информацию при голосовом общении (коммуникация «воздух – земля»), умение слушать / воспринимать профессионально-ориентированную информацию при контактном общении; умение читать / воспринимать профессионально-ориентированную информацию из бумажных и электронных носителей); процессуально-информационный (показатели: умение обрабатывать воспринятую на слух и визуально профессионально-ориентированную информацию; умение собирать / искать информацию в бортовой справочной литературе); интеракционно-информационный (показатели: умение ориентироваться в условиях общения; умение планировать речь соответственно речевому намерению и условиям общения; умение подбирать адекватные речевые средства для передачи содержания; умение обеспечить обратную связь; владение техникой ведения радиообмена); продуктивно-информационный (показатели: умение передать на письме профессионально-ориентированную буквенную, числовую и графическую информацию; умение связно письменно выражаться). Теоретически обоснованы и экспериментально апробированы педагогические условия формирования профессиональной речи у будущих авиационных операторов (учебно-методическое сопровождение процесса формирования профессиональной речи у будущих авиационных операторов, обеспечение субъект-субъектной позиции студентов в их профессионально-речевой подготовке; интеграция дисциплин профессиональной и лингвистической подготовки (родной и иностранный языки) в процессе формирования профессиональной речи у будущих авиаторов; погружение студентов в активную профессионально-ориентированную учебно-речевую деятельность; осознание студентами необходимости рефлексивно-оценочной деятельности в процессе формирования их профессиональной речи). Методологической основой

учебного процесса по формированию профессиональной речи у будущих авиаторов были определены компетентностный, контекстный и коммуникативный подходы. Разработана экспериментальная модель формирования профессиональной речи у будущих авиационных операторов. Экспериментальная модель реализовывалась поэтапно (мотивационный, межпредметный, коммуникативно-тренировочный, рефлексивно-оценочный этапы), на которых внедрялись определенные педагогические условия. Целью первого – мотивационного – этапа было обеспечение положительной мотивации будущих авиаторов к работе по формированию у них профессиональной речи. Целью второго – межпредметного – этапа было привлечение студентов к активной учебно-речевой деятельности по формированию профессиональной речи, осуществляемой в целостном и интегрированном комплексе учебных дисциплин профессиональной и лингвистической подготовки будущих авиаторов. Целью третьего – коммуникативно-тренировочного – этапа было развитие умений профессиональной речи будущих авиаторов в условиях специально организованной профессионально-коммуникативной среды. Завершающий – рефлексивно-оценочный – этап предусматривал стимулирование творческого применения студентами сформированных умений профессиональной речи в учебной профессионально-речевой деятельности, развитие рефлексивно-оценочных умений профессионально-речевой деятельности.

Ключевые слова: будущие специалисты авиационной отрасли, профессиональная речь, профессионально-речевая деятельность, профессионально-речевые умения, формирование профессиональной речи, авиационный оператор, авиационный подязык, радиообмен, коммуникация «воздух – земля».

SUMMARY

Kovtun O. V. Theoretical and methodological basis of forming professional speech of future experts in the aviation industry. – Manuscript.

The thesis on competing a scientific degree of a Doctor of Pedagogics by the specialties 13.00.02 – Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian language), 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – State Institution “South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky”, Ministry of Education, Science, Youth and Sports of Ukraine. – Odessa, 2013.

The thesis devises and scientifically grounds the concept of forming the professional speech of future experts in the aviation industry, which embraces theoretical-and-methodological and technological components; theoretically grounds and experimentally tests pedagogical conditions of forming the professional speech of future pilots and air traffic controllers (provision of educational process with necessary training and communicative aids and materials; provision of subject-to-subject position of students in the process of their professional-and-speech training;

integration of professional and linguistic (native / foreign language) training in the process of forming the professional speech of future aviators; immersion of students into active professionally-oriented educational-and-speech activity; students' reflexive-and-evaluative activity in the process of forming their professional speech); defines the notions "professional speech of the aviation industry experts", "professional-and-speech skills of the aviation industry experts", criteria (perceptive-informative, processing-informative, interactive-informative, productive-informative) and their indicators; outlines levels (high, sufficient, satisfactory, low) of professional speech formation of future aviation industry experts. The paper under review elaborates the experimental model and methods of forming the professional speech of future pilots and air traffic controllers.

Key words: future expert of aviation industry, professional speech, professional-and-speech activity, professional-and-speech skills, professional speech formation, pilots and air traffic controllers, aviation sublanguage, radio exchange, communication "air-to-ground".

Підп. до друку 18.02.13. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Офс. друк. Ум. друк. аркушів 2,56. Обл.-вид. арк. 2,75.
Тираж 100 прим. Замовлення № 25-1.

Видавель і виготовник
Національний авіаційний університет
03680, Київ-58, пр. Космонавта Комарова, 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія ДК № 977 від 05.07.2002